

LICHVA

LADISLAV KOUDELKA

I. ZAŘAZENÍ A OBECNÁ CHARAKTERISTIKA TRESTNÉHO ČINU LICHVY

Skutková podstata trestného činu lichvy je zařazena v trestním zákonu č. 140/1961 Sb. ve zvláštní části, hlavě deváté, která nese název Trestné činy proti majetku. Objektem ochrany skutkových podstat trestných činů, které jsou zařazeny v této hlavě trestního zákona, jsou majetkové zájmy. Jde zejména o věci, tak jak jsou vymezeny v § 89/13 tr. zákona – věci movité, nemovité, ovladatelné přírodní síly a cenné papíry. Rozsah chráněného zájmu však může být i širší – majetek, jako celek. Zmíněná část trestního zákona je zhmotněním čl. 11 Listiny základních práv a svobod, který zakládá právo vlastnit majetek. V subjektivní stránce se vyžaduje úmysl při spáchání majetkového trestného činu, výjimkou je ust. § 252 o podílnictví a § 255a, kdy postačuje nedbalost, relativně nově se do trestního zákona dostala skutková podstata trestného činu předlužení dle § 256c tr. zákona, která rovněž připouští jako formu zavinění i vědomou nedbalost (§ 5 písm. a tr. zákona).¹

Majetkovými trestnými činy jsou:

- krádež – 247 tr. zákona
- zpronevěra § 248 tr. zákona
- neoprávněné užívání cizí věci § 249 tr. zákona
- neoprávněný zásah do práva k domu, bytu nebo nebytovému prostoru § 249a tr. zákona
- neoprávněné držení platební karty § 249b tr. zákona
- podvod § 250 tr. zákona
- pojistný podvod § 250a tr. zákona
- úvěrový podvod § 250b tr. zákona
- provozování nepoctivých her a sázek § 250c tr. zákona
- podílnictví § 251 tr. zákona a § 252 tr. zákona
- legalizace výnosů z trestné činnosti § 252a tr. zákona

¹ Šámal, P., Půry, F., Rizman, S., Trestní zákon. Komentář. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001.

- lichva § 253 tr. zákona
- zatajení věci § 254 tr. zákona
- porušování povinnosti při správě cizího majetku § 255 tr. zákona
- porušování povinnosti při správě cizího majetku § 255a tr. zákona
- poškozování věřitele § 256 tr. zákona
- zvýhodňování věřitele § 256a tr. zákona
- pletichy při řízení konkurzním a vyrovnávacím § 256b tr. zákona
- předlužení § 256c tr. zákona
- poškozování cizí věci § 257 tr. zákona
- poškození a zneužití záznamu na nosiči informací § 257a tr. zákona
- nepojmenovaná zvláštní skutková podstata poškození cizí věci § 257b tr. zákona
- zneužívání vlastnictví § 258 tr. zákona²

Jak již bylo řečeno, trestný čin lichvy je upravován § 253 tr. zákona. Objektem, který zákon chrání, jsou majetkové zájmy. Tato oblast však není jedinou doménou ochrany. Týká se rovněž zachování volnosti při uzavírání kontraktů v občanskoprávních vztazích, chrání svobodu jednotlivých osob při uzavírání těchto závazků. Ochrana majetkových zájmů se přitom neomezuje na pouhé vlastnictví k věcem, zahrnuje i další majetkové hodnoty, jako jsou např. práva vyplývající z občanskoprávních závazků.

Objektivní stránka má dvě alternativní formy jednání:

- a) zneužití tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti nebo něčího rozrušení k tomu, aby pachateli nebo jiné osobě bylo poskytnuto nebo slíbeno plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru,
- b) dotyčný takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu ji uplatnit na sebe převede (tzv. palichva).

Tíseň je v podstatě mimořádně tíživá situace poškozeného nebo osoby, jejíž problém pocituje poškozený jako tíseň vlastní. Může jít o přechodnou naléhavou potřebu, jejíž momentální uspokojení není v možnostech poškozeného, i když jeho celkové majetkové poměry mohou být poměrně dobré. Nejčastěji je tíseň způsobena hospodářskou nesnází, např. splatností dluhu, když při nedodržení tohoto závazku se poškozený může dostat do situace ohrožující jeho majetkové poměry. Nezkušenost spočívá v nedostatečné znalosti cen, nákupních možností, zpravidla je spojena s důvěřivostí vůči pachateli. Může být průvodním znakem nízkého věku, zejména u nezletilců. Rozumovou slabostí je neschopnost poškozené osoby rozpoznat hodnotu svého plnění, popř. slibu k hodnotě protiplnění pachatele. Příčinou může být slabomyslnost, nedostatek či ztráta intelektových schopností, jiné poruchy psychiky způsobené duševní chorobou či poruchou, může jít o opožděný vývoj, který se projevuje zejména neschopností logického uvažování a myšlení. Rozrušení je stav prudkého hnutí mysli, který je vyvolán určitou bezprostředně předcházející událostí, která zvlášť intenzivně zasáhla duševní složku

² Šámal, P., Púry, F., Rizman, S., Trestní zákon. Komentář. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001.

citového života poškozeného, v tomto stavu pak nebyl schopen uvážít, zda hodnota plnění nebo slibu plnění odpovídá hodnotě plnění pachatele vůči němu.

Plnění samotné může spočívat v konání aktivním, rovněž může jít o opomenutí něco dělat. V zásadě může spočívat v povinnosti něco dát, něco konat, něco strpět, něčeho se zdržet (dare, facere, omitere, pati). Hrubý nepoměr se tak posuzuje na základě současných objektivních směnných hodnot plnění.³

Po subjektivní stránce se vyžaduje úmysl, minimálně ve formě nepřímé (§ 4 písm. a, b) tr. zákona). Subjekt trestného činu je obecný, pachatelem může být jakákoli osoba, nemusí mít žádné zvláštní postavení.

K dokonání trestného činu dochází již tím, že si pachatel dá slíbit pro sebe nebo pro jiného plnění, které je v hrubém nepoměru k hodnotě vzájemného plnění a přitom zneužije tísně nebo nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo rozrušení poškozeného, nebo uplatní lichvářskou pohledávku, a to jak plněním z takové pohledávky, tak jejím vymáháním nebo převodem této pohledávky na sebe v úmyslu ji uplatnit. Je zajímavé si všimnout, že vůbec se k dokonání trestného činu nepožaduje, aby pachatel z něj měl v okamžiku dokonání jakýkoliv zisk. Výnos z nezákonného jednání a způsobení škody poškozenému se může odehrát až po dokonání trestného činu, dojde k jeho dokončení, tyto dva okamžiky se tudíž nemusí shodovat. Celá konstrukce skutkové podstaty proto téměř vylučuje postižení pachatele pro pokus trestného činu lichvy ve smyslu § 8 odst. 1 tr. zákona, když jednání pro společnost nebezpečné, které bezprostředně směřuje k dokonání trestného činu, by se muselo omezit na samotný okamžik, kdy dotyčný navrhuje uzavření závazku na lichvářském základě, aniž by druhá strana ještě na takovou nabídku odpověděla a dala jakýkoliv příslib. Toto stadium trestného činu tak zůstává na bázi jakéhosi přípravného jednání, odehrává se ještě za situace, kdy se osoba, která má být konáním poškozena, jakkoliv poškozena necítí. Nemá proto zpravidla zájem na stíhání takového jednání pachatele, většinou si ani neuvědomuje, že se stala obětí pokusu o trestný čin, proto je v praxi možnost postižení pachatele pro pokus trestného činu lichvy pouze hypotetickou záležitostí, setrvávající na poli teorie.

II. PROBLÉM LICHVY Z HISTORICKO-FILOZOFICKÉHO HLEDISKA⁴

První zprávy týkající se lichvy pocházejí ze staré Indie z vědeckých textů z období let 2000–1400 př. n. l. Zde se za osobu provozující lichvu považuje každý, kdo půjčuje peníze s jakýmkoliv úrokem. Tento názor je zastáván až do období 1500 let př. n. l., kdy je koncept pozměněn v tom smyslu, že za lichvu se považuje každý úrok, který překračuje taxu zákonem povolenou.

Záporně se k půjčování peněz za účelem získání úroku, ať již je v jakékoliv výši, staví i starořeční filozofové Aristoteles a Platón. První z nich považuje takový způsob získávání peněz za nemorální a nepřirozený, poněvadž se jedná o „reprodukcii peněz

³ Šámal, P., Půry, F., Rizman, S., *Trestní zákon. Komentář*. 4. vydání. Praha: C. H. Beck, 2001.

⁴ Kapitola vychází z encyklopedického shrnutí na internetové stránce [www.http://es.wikipedia.org/wiki/Usura](http://es.wikipedia.org/wiki/Usura).

z peněz“, která nemá žádný rozumný a hmotný základ. Peníze byly stvořeny pro směnu, ne proto, aby byly rozmnožovány za pomoci získávání úroků z nich. Platón uvádí jiný argument, že zmíněným jednáním dochází k obohacování jedněch na úkor druhých a tím pádem vznikají propasti mezi společenskými sociálními skupinami nebo třídami, což v důsledku vede k ostrému postavení jedné takové skupiny proti druhé. Prakticky na stejné pozici stáli římstí filozofové Cicero a Seneca. I když zákony Římské republiky pokládaly lichvu za zločin, v praxi se běžně provozovalo půjčování peněz s tím, že byl tolerován úrok kolem 12 % ročně – jde zhruba o dobu, kdy žil a působil Gaius Julius Caesar. K významné změně v této otázce došlo až v 6. století n. l., kdy začal působit Justinianův kodex, který obecně připouštěl úrok mezi 4–8 % ročně. Na jedné straně připustil úrok významně nižší než byla dosavadní praxe, na druhé straně ho však zakotvil do zákona a institucionalizoval.

Judaismus vycházel z postoje Starého Zákona, kde byl zákaz půjčování peněz s úroky vyjádřen velmi striktně a přesně, nicméně věc byla formulována tak, že existuje přísný zákaz lichvy mezi věřícími, nikoliv mezi věřícími a cizinci (toto slovo je třeba v moderním pojetí vykládat jako „nepřáteli“). Kniha Deuteronomium umožňovala půjčování peněz na úrok cizincům, protože tito se pak dostávali pod vliv věřících a byli na nich ekonomicky i mocensky závislí. S tímto ospravedlněním lichvy bylo pak v případě Židů operováno po celý starověk i středověk.

V oblasti křesťanství byla lichva vykládána jako hřích a zločin již od 5. století n. l., přičemž bylo zapovězeno půjčování peněz na jakýkoliv úrok. Výjimky se z tohoto nepřipouštěly. Úhelné tvrzení katolické církve vycházelo z toho, že ačkoliv je výklad Starého Zákona v otázce lichvy sporný, právě s ohledem na to, co bylo v předchozím odstavci řečeno o Židech, Nový Zákon toto jednání bezvýhradně zakazuje. Odpovídající postoj se pak udržel po celý středověk, vyplývá to z děl předních církevních učitelů Sv. Augustina a Tomáše Akvinského (v Čechách se k problému vyjadřoval Jakoubek ze Stříbra ve svém traktátu „Contra usuram“ – Proti lichvářům). Přes popírání lichvy jako takové umožňovali křesťanští panovníci Židům, aby půjčování peněz na úrok provozovali na území jejich států, přičemž posléze je využívali k tomu, aby si od nich půjčovali peníze, vůbec jim nevadilo, že finanční prostředky byly vyždímány z křesťanů prostřednictvím lichvy.

K obratu v myšlení a pohledu na chápání problému došlo až v období reformace, především pod vlivem Jana Kalvína. Ten přirovnal braní úroků z půjčování peněz k pronajímání půdy za poplatek a měl zato, že úplný zákaz půjčování peněz na úrok je věcí překonanou, která se do jeho období nehodí. Dle jeho názoru však v případě půjček muselo jít o úroky přiměřené a přípustné. Nicméně již nebylo naprosto nemorální a zakázané z náboženských hledisek přijímat úrok.

Tento pohled na věc se velmi hodil nově vznikající sociální skupině obchodníků, jejichž moc nebyla založena na pozemkovém vlastnictvím a závislosti poddaných lidí. Žili z oběhu peněz, zboží, pro jejich zisky a obchodování bylo i výhodné, aby se peníze staly normálním obchodním artiklem s tím, že jejich půjčováním mohou vydělat další finanční prostředky. K velmi bouřlivému rozvoji tohoto typu činnosti došlo v tudorovské Anglii, kdy po Válce růží byla silně oslabena vrstva velkých pozemkových vlastníků a vytvořil se zde prostor pro nástup nové sociální skupiny, která by mocenské

vakuem zaplnila. V období Jindřicha VIII. pak anglická církev deklarovala svoji samostatnost a nezávislost v osobě svého panovníka, poněkud ve stínu tohoto aktu zůstalo, že byla vyvlastněna katolická církev na anglickém území, byly zrušeny kláštery a skončila tak rozsáhlá pozemková držba katolické církve. Těchto nemovitostí se za výhodné ceny zmocňovali právě obchodníci, kteří měli dostatek finančních prostředků aby začali na venkově podnikat a činili tak jiným způsobem, než doposud. Zatímco v předchozím období se pěstovaly běžné plodiny sloužící k obživě obyvatelstva a choval se i běžný počet hospodářských zvířat pro tyto účely, nově zformovaná vrstva vlastníků oplocovala své polnosti, začala ve velkém chovat ovce, jejichž produkty byly zpracovávány v rozmáhajícím se textilním průmyslu, vykupovali další pozemky, na kterých zaváděli chov ovcí, činili tak na úkor drobných pozemkových vlastníků a občinové půdy. Svě pastviny ohrazovali zdmi a ploty, aby usnadnili svoji produkci, důsledkem byla ztráta konkurenceschopnosti velké části obyvatelstva a potřeba těchto postižených lidí buď prodat své nemovitosti za cenu výhodnou samozřejmě pro ekonomicky silnějšího partnera, nebo získat prostřednictvím půjčky peníze na zlepšení hospodaření na svých skrovnějších pozemcích, což vytvářelo široký prostor pro lichváře, kteří zneužívali závislosti takových lidí a půjčovali jim na vysoké úroky.

Praktickým „posvěcením“ lichvářského jednání oproti dřívějším církevním zákazům půjčování peněz na úrok, byl vznik banky jako takové. Činnosti, které tvoří základ bankovního podnikání, byly provozovány po celý středověk prakticky nepřetržitě, avšak až při spojení v jeden celek je možno hovořit o vzniku bankovníctví, o vítězství půjčování peněz na úrok jako takového. Tehdy se spojila směnářská činnost, sjednávání půjček na úrok a bankovní úschova.

Vznik všech těchto způsobů obchodování lze odvodit již mnohem dříve. Problém směnářství spočíval v tom, že obchodníci za účelem provozování svého podniku navštěvovali cizí země a potřebovali zde platit v měnových jednotkách, které byly v místě obvyklé. Tamnímu obchodníkovi, který byl ochoten jim finanční prostředky poskytnout, vystavili směnku, ten si poté prostřednictvím tohoto listu vyzvedl příslušný finanční obnos v místě jeho původu, často za pomoci další osoby, které směnku začne prodávat třetí osobě za částku nižší, než byla nominální hodnota listu. O vývoji a původu půjčování peněz na úrok již bylo dostatečně pohovořeno v předchozí části kapitoly. Třetí formou jednání, která tvoří základ bankovního sektoru, je úschova. K obchodníkovi, který si vytvořil prostředky, aby mohl strážet a hlídat větší finanční obnosy, popřípadě cenné kovy, si jeho kolegové tyto prostředky ukládali, sami si pak vyzvedávali pouze tu část cenností, kterou hodlali platit za zboží, co jinde nakoupili. Později jim stačilo, aby prodávajícímu vystavili potvrzení o tom, že mu dluží určitou finanční částku, prodávající si ji pak vyzvedl u člověka, který jim cennosti uschoval. Posledním logickým krokem, k němuž dospěli uschovatelé, bylo, že byla vystavována potvrzení za úplatu pro osoby uschovávající drahé kovy a peníze, že došlo k úschově větších obnosů, než tomu bylo ve skutečnosti, uschovatelé i ti, kteří si věci schovávali jednali tak za vědomí, že určitá část finančních prostředků, které jsou avizovány na potvrzeních, po určitou dobu není vůbec ničím kryta až do předpokládaného dosažení

zisku. Ke spojení všech těchto „výrobních postupů“, jejichž cílem bylo vytvářet peníze z peněz, lidstvo dospělo v Anglii v 17. století a „lichva“ za splnění určitých pravidel se stala součástí legálního hospodaření, posunula se hodnotící měřítka pro odsouzení lichvářského chování.

III. ÚPRAVA PROBLEMATIKY LICHVY V POSLEDNÍCH LETECH TRVÁNÍ RAKOUSKO-UHERSKÉHO MOCNÁŘSTVÍ A V OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY

NAŘÍZENÍ DANÉ DNE 12. ŘÍJNA 1914 O LICHVĚ Č. 275/1914 Ř. Z.

Po vypuknutí 1. světové války, ještě v době, kdy na našem území existovala rakousko-uherská monarchie, byla problematika lichvy upravena nařízením č. 275/1914 ř. z., které bylo vydáno 12. října 1914 s názvem „O lichvě“. Tento předpis byl následně recepční normou, zákonem č. 11/1918, inkorporován do právního řádu nově se rodící vznikající Československé republiky. V průběhu jejího trvání v období mezi dvěma světovými válkami bylo opakovaně soudy rozhodováno dle tohoto předpisu. Vytvořila se dosti propracovaná a zajímavá judikatura, která nepostrádá aktuálnosti a vztahu k dnešní úpravě. Znění původního nařízení bylo následující:

NAŘÍZENÍ DANÉ DNE 12. ŘÍJNA 1914, O LICHVĚ 275/1914 Ř. Z.

Neplatnost lichvářské smlouvy

§ 1

Smlouva je neplatnou, jestliže někdo z lehkomyšlnosti, tísně, slabomyšlnosti, nezkušenosti, nebo vzrušení myslí jiného vykořisťuje tím, že sobě neb osobě třetí za plnění dá slíbiti nebo poskytnouti vzájemné plnění, jehož majetková hodnota k hodnotě jeho plnění jest v nápadném nepoměru.

Trestná lichva

§ 2

1. Kdo úmyslně při poskytování nebo prodloužení úvěru vykořisťuje lehkomyšlnost, tíseň, slabomyšlnost, nezkušenost nebo vzrušení myslí jiného tím, že sobě nebo osobě třetí dá slíbiti nebo poskytnouti vzájemné plnění, jehož majetková hodnota k hodnotě jeho plnění jest v nápadném nepoměru;
2. Kdo úmyslně nabývá lichvářské pohledávky, aby jí uplatnil nebo na někoho jiného převedl;
3. Kdo úmyslně lichvářskou pohledávku uplatňuje nebo na jiného převádí, bude potrestán pro přečin tuhým vězením od tří měsíců až do jednoho roku.

§ 3

1. Pachatel, jenž zastírá obchod, jenž si dá zajistiti poskytnutí lichvářského prospěchu přísahou, čestným slovem nebo podobným utvrzením, nebo si opatří exekuční titul pro pohledávku ještě neexistující;
2. Kdo lichvářskou pohledávku takto vzniklou nebo zajištěnou nabývá, aby ji uplatnil nebo na někoho jiného převedl, nebo kdo ji uplatňuje nebo na jiného převádí;
3. Pachatel, který se opětovně dopouští takového činu nebo čin spáchá po živnostensku, bude potrestán pro přečin tuhým vězením od šesti měsíců do tří let;
4. Pachatel, který lichvu provozuje po živnostensku, bude potrestán pro zločin žalářem od jednoho do pěti let, byl-li těžce poškozen větší počet osob.

§ 4

1. Kdo úmyslně při uzavření, změně nebo zprostředkování právního jednání, jež má za předmět nabytí nebo zcizení nějaké věci nebo nějakého práva, vykořisťuje lehkomyšlnost, tíseň, slabomyšlnost, nezkušenost nebo rozčilení myslí jiného tím, že sobě neb osobě třetí dá slíbiti nebo poskytnouti vzájemné plnění, jehož majetková hodnota k hodnotě jeho plnění jest v nápadném nepoměru, bude potrestán pro přečin tuhým vězením od šesti měsíců až do tří let, provádí-li se čin po živnostensku.
2. Pachatel bude potrestán pro zločin žalářem od jednoho do pěti let, byl-li těžce poškozen větší počet osob.

POKUTA, VYHOŠTĚNÍ A PRÁVNÍ NÁSLEDKY

§ 5

Vedle trestu na svobodě může býti ve všech případech uložena pokuta až do dvaceti tisíc korun, také může býti vysloveno vyhoštění.

Následky s odsouzením pro přestupek podvodu dle zákonů spojené nastupují též při odsouzení pro přečin lichvy.

VYKOŘISTĚNÍ ČESTNÉHO SLOVA

§ 6

Kdo si dá od někoho, pro něhož porušení čestného slova může míti za následek ztrátu veřejného úřadu nebo služby, splnění závazku z úvěrního obchodu slíbiti čestným slovem nebo podobným utvrzením, bude potrestán soudem pro přestupek tuhým vězením od jednoho týdne do šesti měsíců. Vedle trestu na svobodě může být uložena pokuta do dvou tisíc korun. Také může býti vysloveno vyhoštění.

Jak vidno, v ustanovení § 1 zmíněného nařízení je upraveno, za jakých podmínek je smlouva lichvářská s následkem neplatnosti kontraktu. Zákonodárce říká, že k tomu, aby smlouva byla takovou, musí dojít k jejímu uzavření na základě něčí lehkomyšl-

nosti, tísně, slabomyslnosti, nezkušenosti nebo vzrušení myslí, když osoba jednájící za vyjmenovaných podmínek slíbí nebo poskytne plnění, jehož majetková hodnota je výrazně vyšší, je v nápadném nepoměru k protiplnění, které získá. Tato právní konstrukce je v podstatě ekvivalentem současné občanskoprávní úpravy neplatnosti smlouvy podle § 3 občanského zákoníku, kdy se v § 3/1 zák. č. 40/1964 Sb. praví, že výkon práv a povinností vyplývajících z občanskoprávních vztahů nesmí bez právního důvodu zasahovat do práv a oprávněných zájmů jiných a nesmí být v rozporu s dobrými mravy. Jestliže uzavřená smlouva je v rozporu s dobrými mravy, podle § 39 občanského zákoníku je neplatná. Má se tím na mysli neplatnost absolutní, to znamená, že tato vyplývá z charakteru úkonu jako takového a působí nezávisle na skutečnosti, zda se některá ze stran neplatnosti dovolává. Stejná je i „neplatnost lichvářské smlouvy“, která je avizována v úvodu rozebíraného nařízení. Současná občanskoprávní úprava a historická rakousko-uherská a později československá úprava však mají za cíl pouze stejný účel, tedy stanovit, za jakých podmínek je právní úkon absolutně neplatný. Zatímco stávající občanskoprávní úprava přímo neříká, co je a co není v rozporu s dobrými mravy a je třeba tuto záležitost řešit judikaturou (přitom ze současné soudní praxe je zřejmé, že za rozpor s dobrými mravy je považováno již, pokud je hodnota plnění v nápadném nepoměru a nemusí být tedy prokázáno, že k uzavření kontraktu došlo za stavu tísně, popřípadě jiné omezující skutečnosti u jedné ze stran), tak historická úprava, v nařízení č. 275/1914 ř. z. přímo vymezuje, která smlouva je nazvána lichvářskou. Jednou z vlastností takové smlouvy je její absolutní neplatnost, druhým jejím následkem je pak trestní odpovědnost toho jedince, který si sobě, nebo osobě třetí, dá poskytnout nebo slíbit plnění za uvedených podmínek. První ustanovení nařízení tedy jenom staví mantinely těm smlouvám, které jsou právně nepřipustné a nezákonné z důvodu lichvy, z téhož důvodu jsou i neplatné a nelze na jejich základě plnění vynutit. Jejich skutková podstata však musí obsahovat tíseň nebo jinou určenou vlastnost na straně poškozené.

V prvním článku nařízení je operováno s pojmy lehkomyšlnosti, tísně, slabomyslnosti, nezkušenosti nebo vzrušení myslí, které musí být přítomny na straně poškozené lichvou, současně je zde i řečeno, že hodnota majetkového plnění na straně osoby postižené a na straně lichváře musí být v nápadném nepoměru. Když srovnáme se stávající trestní úpravou § 253/1 tr. zákona, zjistíme, že v soudobém znění chybí pojem „lehkomyslnosti“, „slabomyslnost“ je nahrazena „rozumovou slabostí“, a hovoří se o „hrubém nepoměru“, nikoliv o „nápadném nepoměru“ jako v historickém nařízení.

Tísní se v rozebíraném období rozuměla naléhavá, třeba i jen pomíjející peněžitá nesnáž, která osobu nutila dožadovat se úvěru. Nebylo však třeba, aby situace byla tak závažná, že by bez úvěru nastalo ohrožení dlužníkovy existence.

Pojem slabomyslnosti pak je namísto vykládat jako stav, kdy osoba uzavírající smlouvu, trpí duševní chorobou, poruchou, je duševně handicapovaná, případně retardovaná v takové míře, že není v jejích silách posoudit následky svého jednání v právním a ekonomickém smyslu.

Nezkušenost může vyplývat z osobní závislosti na pachateli, z nekritické důvěřivosti vůči němu, může být ovlivněna věkem, nedostatečnou znalostí obchodních poměrů.

Vzrušením myslí se rozumí situace, kdy se osoba nachází po události, která ovlivnila její duševní schopnosti se samostatně a správně rozhodovat. Může jít například o smrt blízké osoby.

Lehkomyšlnost jako taková, která v současné právní úpravě není obsažena, se vykládala tak, že osoba postižená lichvářskou smlouvou vstupovala do závazku bez dostatečné znalosti věci, aniž by se předem seznámila s jejím skutečným stavem, bez důvodu hodného zřetele předpokládala, že protistrana nebude jednat proti jejím zájmům, nedošlo k dostatečnému zvážení uzavíraného závazku z její strany. Do jisté míry se podobala „nezkušenosti“, ovšem spočívala spíše v přístupu určité osoby k uzavírání smluvního vztahu, než v jejím poměru k lichváři.

Všechny právě vyjmenované skutečnosti ovlivňovaly do značné míry rozhodování poškozeného, pro kterého byla následně uzavřena smlouva celkově nevýhodná, plněná jako takové bylo ve vzájemném nepoměru, který byl označen za „nápadný“.

Trestnou lichvou – postižitelným jednáním v rámci trestního řízení pak bylo rozuměno podle § 2 příslušného nařízení, když osoba úmyslně při poskytování nebo prodloužení úvěru, zneužila lehkomyšlnosti, tísně, slabomyšlnosti, nezkušenosti nebo vzrušení myslí jiného tím, že sobě nebo osobě třetí dala slíbit nebo poskytnout vzájemné plnění, jehož majetková hodnota k hodnotě plnění byla v nápadném nepoměru. Tato hypotéza v podstatě jenom potvrzuje, že kromě absolutní neplatnosti uzavřené lichvářské smlouvy přichází trestní postih pro přečin trestné lichvy.

Stejným způsobem byly řešeny situace, kdy někdo úmyslně nabyl lichvářské pohledávky, aby jí uplatnil anebo na jiného převedl. V současném právním systému je tato skutková podstata taktéž obsažena v § 253/1 alinea druhá trestního zákona. Jde o tzv. palichvu. V rakousko-uherském nařízení je její skutková podstata rozvedena do dvou odstavců v tom smyslu, že palichvy se může dopustit ten, kdo lichvářské pohledávky nabývá, aby jí uplatnil nebo na jiného převedl, zrovna jako ten, kdo ji již uplatňuje nebo na jiného převádí.

Všechny tři shora vymezené typy jednání byly přečinem a byly postižitelné tuhým vězením v rozmezí tří měsíců až jeden rok. Rovněž tvořily objektivní stránku přečinu trestné lichvy. Objektem pak byla ochrana osob v majetkových vztazích. Nešlo toliko o ochranu soukromého vlastnictví, chránila se i svoboda při uzavírání závazkových vztahů jednotlivce. Subjektem – pachatelem přečinu mohl být kdokoliv, subjektivní stránkou se rozuměl vždy úmysl.

V § 3 nařízení 275/1914 ř. z. se vytváří kvalifikovaná skutková podstata, která postihuje různá jednání a stavy v rámci lichvy. Jednak je přísněji potrestán pachatel, který zastírá obchod, který si dá zajistit poskytnutí lichvářského prospěchu přísahou, čestným slovem nebo podobným utvrzením, nebo si opatří exekuční titul pro pohledávku, která ještě neexistuje. I k tomuto konání existuje tzv. „palichva“, protože přísněji postihován je i ten, kdo nastíněným způsobem vzniklou nebo zajištěnou pohledávku nabývá, aby jí uplatnil nebo na někoho převedl, nebo ten, kdo ji uplatňuje nebo na jiného převádí. Dalším typem pachatele, který je přísněji postihován podle této kvalifikované skutkové podstaty je člověk, který se dopouští lichvy opětovně nebo ji spáchá po živnostensku (spáchá-li ji tímto způsobem poprvé, nebo nečiní-li tak běžně, není-li to způsobem jeho obživy, jeho života). Lidé jednající, jak bylo právě uvedeno, vystavují se potrestání pro přečin tuhým vězením od šesti měsíců do tří let.

Zákonodárce tak dává najevo, že si je vědom, že je třeba odstupňovat pomocí výše trestní sazby a odlišit od sebe konání lichváře, který se ho dopouští poprvé, nesnaží se ho zastít a osoby, která se snaží disimulovat lichvu na první pohled seriózním obchodem, skrýt lichvářský prospěch do předstírané obchodní transakce. Stejně nebezpečný je i čin toho, kdo si je vědom, jak pohledávka vznikla, jak byl zakryt její původ, přesto ji na sebe převádí nebo ji převádí na jiného v úmyslu jí uplatnit vůči poškozené osobě. Zvláštní kategorií pak jsou pachatelé, kteří se dopouštějí lichvy tzv. „po živnostensku“, čili toto zákonem pronásledované jednání se pro ně stalo způsobem života, obživy, jednají tak opětovně, za účelem dosažení zisku. Zvlášť závažný postih si zasluhuje jednání, kdy byl provozováním lichvy po živnostensku postižen těžce větší počet osob. Takové situace zákon postihuje trestem žaláře od jednoho do pěti let, kromě toho toto jednání již není „pouze přečinem“, je zločinem, tedy trestním jednáním vyšší společenské škodlivosti, které je podle toho i přísněji postihováno. Těžké poškození většího počtu osob samozřejmě předpokládá, že pachatel svoji „živnost“ provozuje již delší dobu, popřípadě kratší dobu, ale zvlášť intenzivně, přičemž lidem, kteří byli jeho konáním postiženi, způsobí větší životní problémy, jak říká zákon – těžce je poškodí. Nemusí však ještě jít přímo o majetkovou zkázu oběti, její ekonomickou likvidaci, stav, kdy je připravena o veškerý svůj majetek, případně jeho větší část. Postačí, jsou-li takové osoby zasaženy citelnějším způsobem ve svých majetkových právech.

Zákonodárce chtěl zvýraznit také rozdíl mezi poskytováním úvěru a mezi zcizením, nabytím nějaké věci nebo nějakého práva. Z toho důvodu označuje rozhodovací praxe soudů konání obsažené v §§ 1–3 nařízení za tzv. lichvu úvěrovou a odlišuje ho od případů, kdy lichva spočívá ve zneužití jiného právního institutu než úvěru. Proto zákon vytvořil zvláštní skutkovou podstatu v § 4 nařízení, jejímž prostřednictvím bylo postihováno úmyslné působení při uzavření, změně nebo zprostředkování právního jednání, které mělo za předmět nabytí nebo zcizení nějaké věci nebo nějakého práva, došlo-li při tom ke zneužití lehkomyšlnosti, tísně, slabomyšlnosti, nezkušenosti nebo rozčilení myslí jiného tím, že pachatel sobě nebo osobě třetí dal slíbit nebo poskytnout vzájemné plnění, jehož majetková hodnota k hodnotě jeho plnění byla v nápadném nepoměru. Takové konání bylo přečinem, bylo trestáno tuhým vězením od šesti měsíců do tří let, avšak čin se musel provádět „po živnostensku“. Zákon tak chránil kterýkoliv obchodní kontrakt, nejenom ten, jehož předmětem byl úvěr. Osoba jednající jako lichvář, která si nechala slíbit plnění, které bylo ve vzájemném nápadném nepoměru k plnění, které poskytla sama, však musela nezákonně činy provozovat jako živnost, s předpokladem, že lichva byla způsobem opatřování si prostředků obživy, alespoň zčásti věcí pro ni obvyklou. Zločinem, čili trestným jednáním vyšší typové společenské škodlivosti, bylo konání, které poškodilo těžce větší počet osob a naplnilo zároveň shora již popsané znaky (čili kvalifikované znaky se ztotožňovaly s těmi u lichvy úvěrové).

V úvahu přicházely i jiné tresty, kromě trestů na svobodě. Přímo jmenována byla pokuta až do dvaceti tisíc korun a vyhoštění.

Zvláštním, dnes již neaktuálním typem jednání bylo tzv. „vykořistění čestného slova“, které je popsáno v § 6 nařízení. Spočívalo v tom, že si pachatel od někoho, pro něhož porušení čestného slova mohlo mít za následek ztrátu veřejného úřadu nebo služby, dal zajistit splnění závazku z úvěrního obchodu čestným slovem nebo podobným

utvrzením. Byl při tom ohrožován trestní sazbou spočívající v tuhém vězení od jednoho týdne do šesti měsíců, případně mu mohla být uložena pokuta do dvou tisíc korun nebo vysloveno vyhoštění. Jak bylo předesláno, tato skutková podstata je spíše historickou záležitostí. Ve své podstatě šlo o nepřipustný druh ručení v rámci uzavírání občansko-právních závazků, zvláštní typ ručení, který zákon nepřipouštěl a postihoval.

TRESTNÁ LICHVA V JUDIKATUŘE PRVOREPUBLIKOVÝCH SOUDŮ

Tak, jako v rozhodovací činnosti soudů dnešní, i v období posledních let rakousko-uherské monarchie a první republiky, řešil se zejména výklad sporných pojmů jako byla tíseň, nápadný nepoměr, byl vykládán vztah lichvy tzv. úvěrové a lichvy spočívající v nabytí nebo zcizení nějaké věci nebo nějakého práva. Důležitou otázkou byla subjektivní stránka jednání a na pořad dne přišla i interpretace, zda musí nutně být iniciátorem přečinu, či zločinu trestné lichvy, sám pachatel – lichvář.

Jedno z rozhodnutí klade hranici mezi lichvu úvěrovou a lichvu, která se týká zci-zování práv a věcí.⁵ První ze jmenovaných je přitom upravena §§ 1–3 nařízení 275/1914 ř. z. Jejím předmětem jest „právní jednání úvěrní v nejširším smyslu, tj. takové, při němž vzájemné plnění neděje se současně, nýbrž časově odděleně; spadá sem i peněžní zápůjčka zastřená formou prodeje věci s právem její zpětné koupě“. Meritem souzeného případu byl stav, kdy pachatel poškozené poskytl zápůjčku ve výši 800,- Kč na stavební losy v nominální hodnotě 1000,- Kč proti zaplacení zápůjčky v osmi měsíčních splátkách po 140,- Kč, proti vůli a úmyslu poškozené, jí vystavil kupní (prodejní) listinu na stavební losy, dle níž losy koupil od poškozené za částku 800,- Kč (které jí ve skutečnosti zapůjčil), reálně jí vyplatil z částky pouze 520,- Kč, následně jí opět losy za 1200,- Kč, které byly splatné v osmi měsíčních splátkách po 140,- Kč, prodal. Soudy zde dovozují, že na základě takto zjištěného skutkového stavu, nešlo o zcizení, případně nabytí losů, nýbrž o smlouvu úvěrovou, přičemž smlouva kupní byla pouze zástěrkou této smlouvy úvěrové, takže věc je nutno vykládat jako trestnou lichvu úvěrovou dle § 1 až § 3 lichevního nařízení, nikoliv jako lichvu, která má za předmět nabytí nebo zcizení nějaké věci nebo nějakého práva podle § 4 nařízení téhož. Je tak dáno jasně najevo, že relevantním a rozhodným je stav, kterého chtěli jednající skutečně dosáhnout, tedy půjčka mezi pachatelem a poškozenou, nikoliv stav, který sepsáním kupní smlouvy předstírali, který ve skutečnosti neexistoval. Ani na jedné straně nebyl úmysl losy koupit nebo prodat, vždy se jednalo pouze o skrytí skutečného úvěrového kontraktu. Jak samotné nařízení lichevní, tak rozhodovací praxe soudů tedy rozlišovaly a striktně oddělovaly tzv. lichvu úvěrovou a lichvu neúvěrovou (spočívající ve zci-zování práv a věcí). Dělo se tak proto, že lichva neúvěrová byla přečinem pouze, provozovala-li se po živnostensku. Snahou osob stíhaných pro lichvu tak bylo samozřejmě přesvědčit soud, že podstata kontraktu tkvěla v jiném právním vztahu, než byl úvěr, přičemž tento pojem právě z tohoto důvodu vykládala judikatura dosti široce, aby byla možnost podchytit situace, kdy jiným právním vztahem byla zastírána půjčka mezi osobami.

⁵ Rt 1986 Rozhodnutí Zm II. 35/25 (Vážný 1925, VII 272–274).

Rovněž tak výkladem soudy přijaly stanovisko, že není třeba, aby iniciátorem uzavření nerovné – lichvářské smlouvy byl sám pachatel.⁶ Výslovně se tvrdí, že „k skutkové podstatě lichvy se nevyhledává, by pachatel sám odměnu žádal“. Tato okolnost byla v textu odůvodnění rozhodnutí shledána pro věc nerozhodnou. Je zřejmé, že jak v posuzovaném pojetí, tak i v moderním pojetí se lze dopustit trestného jednání lichvy i za stavu, kdy uzavření lichevní smlouvy iniciuje sám poškozený, který má potřebu získání plnění nacházejícího se v moci pachatele bez ohledu na to, že realizací smlouvy v budoucnosti bude on sám citelně postižen. Premisa, že aktivita k uzavření lichvářské smlouvy nemusí vycházet od samotného pachatele, je přímým vyjádřením zákonného obratu „sobě nebo osobě třetí dá slíbiti nebo poskytnouti vzájemné plnění“. Naplnění tohoto pojmu lze dosáhnout jak tím, že sám pachatel podniká kroky k uzavření smlouvy v neprospěch poškozeného, tak tím, že využije zájmu poškozeného o uzavření takové smlouvy, když zájem poškozeného je vyvolán naléhavou potřebou z jeho strany, popřípadě individuálními charakteristikami osoby poškozeného (např. slabomyslností, nezkušeností).

Byla-li řešena otázka subjektivní stránky trestného jednání lichvy, ať již ve formě přečinu či zločinu, vyžadovalo se „vědomí pachatelovo o nápadném nepoměru obapolných plnění i o tísní (lehkomyslnosti) dlužníkově“.⁷ Z odůvodnění rozhodnutí lze vybrat, že přečinem lichvy je úmyslné vykořisťování tísně (zneužití tísně) osoby, která žádá úvěr. Proto skutková podstata předpokládá po stránce subjektivní, aby pachatel měl vědomí jednak o nápadné nepoměrnosti obou plnění, jednak o tísní (popřípadě lehkomyslnosti atd.) poškozeného. Rozhodovací činnost soudů v podstatě jen podtrhuje a zvýrazňuje skutečnost, že přečin i zločin lichvy byla jednání úmyslná, k jejichž naplnění nepostačovala nedbalost, úmysl se musel týkat všech zákonných znaků skutkové podstaty, které ji celkově tvořily. Zajímavým doplněním této problematiky disponuje stejné rozhodnutí, které se týká i skutkové podstaty spoluviny (trestné pomoci) na lichvě. Judikát říká, že tato skutková podstata předpokládá: „v subjektivním směru, kromě vědomí spoluviníka o tísní dlužníkově a nápadné nepoměrnosti obapolných plnění též úmyslu spoluviníků podporovat hlavního pachatele ve vykořisťování dlužníkovy tísně; nestačí, býti nápomocen dlužníkovi při opatřování úvěru, byť za podmínek jeho neobvykle nepříznivých“. Dále se v odůvodnění dovozuje, že pomocník si musí být vědom protiprávní povahy a protiprávního směru jednání přímého pachatele, přes toto vědomí musí jednat za tím účelem, aby přispěl přímému pachateli. Bez tohoto aspektu jeho jednání není protiprávní, tj. bez vědomí o obsahu činu a bez motivace spoluviníka podporovat jednáním hlavního pachatele. Je irrelevantní, zda pomocník jedná pro vlastní zisk, či zda má jinou pohnutku či zda má dokonce jakýkoliv nárok na odměnu. Musí ovšem vědět o tísní (popřípadě lehkomyslnosti, slabomyslnosti atd.) poškozeného, být si vědom i nepoměru mezi plněními, která si hlavní pachatel a poškozený navzájem poskytují, jeho snaha musí směřovat k podpoře hlavního pachatele. Nestačí pouze úmysl zprostředkovat dlužníkovi opatření úvěru za jakýchkoliv podmínek, k nimž je ochoten se zavázat, i když jsou pro něj neobvykle nepříznivé.

⁶ Rt 2053 Rozhodnutí Zm I. 374/25 (Vážný 1925, VII 410–411).

⁷ Rt 2147 Rozhodnutí Zm II. 247/25 (Vážný 1927, VII 585–589).

Přísné vyžadování úmyslnosti trestného jednání ve všech složkách skutkové podstaty se tak vztahuje i na tzv. „spoluvinu“, což je naprosto logické a vyplývá to výrazně z akcesority konání spoluviníka ke konání a činu hlavního pachatele.

Bez výjimky všechna stěžejní rozhodnutí (Rt 2112, Zm I. 295/25, Rt 2147, Zm II. 247/25, Rt 2946, Zm II. 48/27 a R 389, Zm I. 705/24) interpretují tíseň jako „třebas i jen pomíjející peněžení nesnáz, nutící dožadovati se úvěru“. R 389, Zm I. 705/24 přitom dokládá, že „není třeba, aby situace dlužníková byla tak závažná, že by bez úvěru nastalo ohrožení jeho existence“. Dovídáme se pak, že „pojem tísně předpokládá takový stav jmění dlužníková, že dlužník cítí naléhavou potřebu, opatřiti sobě nedostávající se hotovost úvěrem a jest právě z důvodu této naléhavé potřeby nucen a povolný ku slíbení nebo poskytnutí úplaty, jejíž majetková hodnota k hodnotě toho, čeho se mu půjčkou dostane, jest v nápadném nepoměru. Pojem ten není naplněn již méně příznivými majetkovými poměry, není však vyloučen ani takovým stavem jmění, ježž možno považovat za celkově dobrý. Stačí i jen pomíjející, ale naléhavá peněžní nesnáz, nutící k dožadování se úvěru za podmínek zvláště těžkých.“⁸ Současně je zdůrazňováno, že pojem tísně nelze směřovat s méně příznivými majetkovými poměry. Přímou se praví: „Méně příznivé majetkové poměry nelze ztotožňovati s pojmem „tíseň“, nejsou-li takového rázu, že nutí k dožadování se úvěru i za podmínek neobvykle nepříznivých.“⁹ Stejně se k tomuto problému staví i rozhodnutí R 388, Zm I. 672/24. Vychází se tedy z předpokladu, že samotné „méně příznivé majetkové poměry“ nezakládají poměr „tíseň“. Osoba, která se nachází v trvale nepříznivých majetkových poměrech, není v tísní, pokud její poměry ji nenutí, aby se dožadovala úvěru za nápadně nevýhodných podmínek. Naproti tomu člověk, jehož majetkové poměry nelze označit za nepříznivé, ocitá se v tísní, jestliže jej okolnosti vyplývající z jeho majetkových poměrů nutí, z důvodu třeba i jen pomíjející peněžité nesnáze, dožadovat se úvěru za podmínek, které pro něj nejsou výhodné, na základě nichž je nucen plnit v nápadném nepoměru k plnění protistrany – pachatele. Národným příkladem je rozhodnutí popisující případ lichvářky, která půjčovala postupně finanční prostředky několika ženám a byla za toto jednání odsouzena. Tato dotyčná se bránila ve své stížnosti zmíněnému odsouzení a použila přitom argumenty, že ani jedna ze tří poškozených se nenacházela v tísní, všechny potřebovaly finanční prostředky do obchodu, pokud by půjčku nezískaly, hrozil by jim pouze menší obrat v jejich obchodě, žádné zlo ani nebezpečí jim skutečně nehrozily, přitom všechny tři poškozené se nenacházely v zoufalých majetkových poměrech, neboť dvě ze tří byly vdané a měly muže, kteří je finančně podporovali, byly přímo doloženy majetkové poměry jedné z poškozených. Soud však dovodil, že tíseň se rozumí již jen naléhavá, třeba pomíjivá, potřeba peněz, která nutí vzít si úvěr, a naprosto není rozhodné, zda bez vypůjčení peněz by poškozené pozbyly jakéhokoliv výdělku, nebo by bylo ohroženo jejich živobytí. Je nutné řešit jenom otázku, zda měly zvýšenou, enormní potřebu získat peníze, proto aby nedošlo k ohrožení jejich osobních a majetkových zájmů, zda se nacházely v tísní a zda o tom pachatelka věděla. Podle rozhodnutí je nesporné, že nařízení proti

⁸ Rt 2147 Rozhodnutí Zm II. 247/25 (Vážný 1927, VII 585–589).

⁹ Rt 1854 Rozhodnutí Zm I. 627/24 (Vážný 1925, VII 23–24).

lichvě chrání každého, bez ohledu na jeho životní povolání, zaměstnání, způsob výdě-
lku, pokud se ocitl v tísní a je nucen dožadovat se úvěru. Všechny tři poškozené pro-
kazatelně byly drobnými obchodnicemi a peníze potřebovaly k nákupu zboží, nikoliv
k nějakému spekulativnímu podniku. Tyto všechny okolnosti pachatelka činu znala,
využila situace, kdy se poškozené ocitly v přechodné finanční tísní, která je nutila, aby
se dožadovaly úvěru za podmínek, pro ně značně nevýhodných, byť všechny poškoze-
né byly osobami se životní zkušeností a rozvážností. Nicméně právě stav, v němž se
ocitly, nutil je jednat tak, jak by nejednaly, kdyby jim tísní nebyla odňata rozvaha
a klidné uvážení možných následků jednání. Judikát vychází z následujících zásad.
Všechny poškozené byly osobami, které měly určité příjmy, jejich majetkové poměry
nešlo označit za zoufalé. Vznikla u nich přechodná potřeba peněz, kterou nebyly
schopny vyřešit jinak než půjčkou i u lichvářky – pachatelky. Tato znala majetkové
poměry poškozených, věděla, že si peníze půjčují do obchodu na nákup zboží, necha-
la si slíbit plnění, které svojí hodnotou bylo v nápadném nepoměru, neboť bylo roz-
hodně vyšší, než plnění, ve formě půjčky, kterou poškozeným poskytla. Přes jinak
poměrně dobrou majetkovou situaci poškozených soud dovodil tíseň, čímž zvýraznil,
že se jedná byť o pomíjivou potřebu dožadovat se finančního úvěru a není přitom roz-
hodné, že peníze byly půjčovány poškozeným do obchodu.¹⁰ Prakticky stejné skuteč-
nosti vyplývají i z rozhodnutí Rt, Zm II. 48/27. I zde došlo k vypůjčení peněz do
obchodu. Šlo o opětovné částky, které lichvář poskytoval poškozenému, a soudy opět-
ovně konstatovaly, že k pojmu tísně stačí třeba i jen pomíjející peněžní nesnáž nutící
dožadovat se úvěru. Nebylo rozhodné, k čemu byly peníze využity, kdo sám inicioval
uzavření smlouvy, zda ten, kdo ze smlouvy kořistil, výhody žádal, nebo mu byly
poškozeným samým poskytnuty.

„Méně příznivými majetkovými poměry“ se zabývají rozhodnutí Rt 1854, Zm I.
627/24 a R 388, Zm I. 672/24. V obou je shodně konstatováno, že méně příznivé
majetkové poměry nelze zaměňovati s pojmem tísně, nejsou-li takového rázu, že nutí
k dožadování se úvěru i za podmínek neobvykle nepříznivých, kdežto i jen pomíje-
jící, avšak naléhavá peněžní nesnáž nutící k dožadování se úvěru za podmínek sho-
ra uvedených k pojmu tísně stačí, třebaže celkový majetkový stav dotyčné osoby
nelze označiti za nepříznivý. Je tak deklarováno, že tíseň nemusí vyplývat z chudo-
by a neutěšených majetkových poměrů poškozeného, může jít i o jen přechodnou,
naléhavou potřebu peněz u člověka, který jinak finančními prostředky normálně
oplývá. Na druhé straně, pokud jsou méně utěšené majetkové poměry takového rázu,
že nutí člověka dožadovat se úvěru za podmínek nepříznivých pro něj, i tento stav je
stavem tísně.

Posledním problémem je tzv. „nápadný nepoměr hodnot plnění“, popřípadě
„nápadný nepoměr“. Je řečeno, že „pojem nápadného nepoměru jest relativní a dluž-
no tento znak spatřovati všude tam, kde rozdíl mezi hodnotou plnění a vzájemného
plnění jest ve značném nepoměru k obyčejné, konkrétními poměry ospravedlněné hod-
notě.“¹¹ Rozhodnutí se týká situace, kdy poškozený byl povinen za vypůjčené finanč-

¹⁰ R 389 Rozhodnutí Zm I. 705/24 (Rozh. tr. NS 1925, III 203–206).

¹¹ Rt 289 Rozhodnutí Kr I. 318/20 (Vážný 1920, I–II 386).

ní prostředky ve výši 50,- K zaplatit týdenní úrok 6,- K, což, jak konstatuje soud, odpovídá 624procentnímu kapitálovému zúročení. Dále dovozuje, že tato hospodářská výhoda je přílišná, i když se přihlíží ke zcela mimořádným poměrům doby nebo eventuálnímu nebezpečí ztráty zapůjčené nezajištěné jistiny, poněvadž osoba půjčující finanční hotovost by při normálním, se zásadami slušnosti a mravnosti i se zákonnými předpisy slučitelným využitkováním uvedené jistiny, nemohla ani pomýšlet na tak enormní úroky. Soud říká, že v tomto posuzovaném případě, výhody, které si nechal pachatel slíbit, je nutno označit za přílišné, i pokud se přihlíží k případným obtížím a výlohám, které jsou spojeny s inkasováním a vymáháním úroků a jistin a k případnému nebezpečí ztráty půjčených jistin, poněvadž obžalovaný by při normálním, se zásadami mravnosti a slušnosti a se zákonitými předpisy slučitelném využitkování jistin, nemohl ani pomýšlet na tak vysoké úroky. Jde o 600procentní úrok za rok, neboť lichvář si nechal poskytnout 25procentní úrok za 14 dní. V obou citovaných případech se soudy zabývají prostou výší úroku, dobovými poměry, za nichž byl úrok poskytnut, vymahatelností jistiny a úroků, která byla v obou případech obtížnější, obecnými pojmy slušnosti, mravnosti, s nimiž je ještě jednání slučitelné. Posledně citovaný soud přitom konstatuje, mj., že „věřitel poskytující osobě, jsoucí zřejmě v tísní nebo slabomyslné, bez dostatečného zajištění, zápůjčku, třebas jen v nepatrné částce a jen na krátkou dobu, smí si dáti slíbiti a platiti odměnu přesahující úroky jinak obvyklé, hlavně vzhledem k riziku ztráty půjčené jistiny, avšak celková odměna, již si věřitel dá slíbiti nebo poskytnouti, nesmí nikdy dosáhnouti výše zakládající i podle konkrétních poměrů, nápadný nepoměr hodnot plnění“. Soud se staví na pozici, že úrok, který si nechá věřitel slíbit, nemusí kopírovat úroky v místě obvyklé, jestliže z půjčky vyplývá větší hospodářské riziko pro osobu peníze půjčující. Zde mohou úroky přesahovat jinak obvyklý standard, nesmí však dosáhnout „nápadného nepoměru“, protože pokud by se tak stalo, jednalo by se již o lichevní jednání. Důvodem většího hospodářského riziku mohou být skutečnosti na straně osoby, která si peníze půjčuje – její slabomyslnost, tíseň, nicméně pachatel nesmí z této tísně kořistit, nesmí ji zneužít tím způsobem, že si nechá slíbit plnění, které se nachází v nápadném nepoměru, protože právě tím by se dopustil lichvy.

IV. TRESTNÝ ČIN LICHVY V OBDOBÍ SOCIALISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA

TRESTNÍ ZÁKON Č. 86/1950 Sb.

Přijetím zákona č. 86/1950 s účinností od 1. 8. 1950 bylo nahrazeno císařské nařízení č. 275/1914, přesně řečeno nahrazeno fakticky. Ono samotné bylo totiž zrušeno až o půl roku později, a to zákonem č. 141/1950 Sb. – občanským zákoníkem, který nabyl účinnosti 1. 1. 1951. Došlo k paradoxní situaci, kdy skutková podstata trestného činu lichvy byla upravena dvěma zákonnými předpisy, které teoreticky mohly fungovat současně, nicméně je zřejmé, dle pravidla: „lex posteriori derogat priori“, že úmyslem zákonodávce bylo, aby se uplatňoval nový trestní zákon.

Trestný čin lichvy je upraven v § 252 zákona, který zní:

1. Kdo zneužívá něčí tíseň, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo někomu jinému, poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu ji uplatnit na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok.
2. Odnětím svobody na jeden rok až deset let bude pachatel potrestán,
 - a) dopustí-li se činu uvedeného v odst. 1) výdělečně nebo
 - b) je-li tu jiná, zvláště přitěžující okolnost.

Objektem trestného činu je zájem na ochraně vlastnictví, majetkových práv, svobody rozhodování v rámci smluvního kontraktu. K žádným změnám, jde-li o objekt trestného činu, nedošlo, zákonná úprava má ty samé cíle, chrání ty samé hodnoty, jako úprava předchozí. K jisté změně se přistoupilo, jde-li o objektivní stránku – jednání, kdy způsoby, kterými se pachatel může trestného činu dopustit, jsou formulovány částečně odlišně. V nové zákonné úpravě chybí pojem „lehkomyšlnosti“, zůstává „tíseň, nezkušenost, rozumová slabost, rozrušení“. Tíseň je třeba nadále vykládat tak, že poškozený cítí enormní potřebu opatřit si věc, majetkové právo, které se nachází v moci pachatele, je ochoten, právě pod vlivem své osobní situace, která je momentálně nepřiznivá, přistoupit na velmi nevýhodné smluvní podmínky poškozující jeho osobu. Jde-li o nezkušenost, opět se vychází z věku osoby, která je postižena jednáním pachatele, z toho, že na její straně není z tohoto důvodu dostatečná obeznámenost s formou a podstatou závazku, s důsledky takového vztahu. Může spočívat např. v neznalosti cen, obchodních poměrů, do jisté míry může být zneužita i důvěřivost a závislost na pachateli. Rozumovou slabostí je handicap v oblasti myšlení u osoby vstupující do smluvního vztahu v nevýhodné pozici, je stranou poškozenou, ona sama není s to posoudit následky svého počínání právě s ohledem na duševní chorobu, poruchu, mentální nedostatečnost. Formulace rozrušení vychází ze situací, kdy osoba je omezena v rozhodování událostmi, které se právě staly, jakýmkoliv způsobem zapůsobily na její psychiku, docílily toho, že se tato nemůže plně soustředit. Proto udělá rozhodnutí, které by jinak neudělala. Takový stav může nastat např. v důsledku úmrtí v rodině, jde-li o živitele rodiny apod. Jak již bylo předesláno, ze zákona byl vypuštěn pojem lehkomyšlnosti, který zahrnoval neodpovědný přístup poškozeného ke kontraktu jako takovému, nedostatečné obeznámení se se skutečným stavem věcí, předtím, než je smlouva mezi poškozeným a pachatelem uzavřena. V tomto směru přestává zákon zájmy osob postižených jednáním lichvářů chránit s důrazem na to, že každý je povinen zodpovědně posoudit následky svých činů, předem se seznámit se skutečným stavem věcí a nespolehat na to, že následky, které hrozí z jeho lehkomyšlného počínání, nenastanou. Subjekt trestného činu zůstává obecný. Může se ho dopustit prakticky kdokoliv. Subjektivní stránkou je stále úmysl. Není možno trestně jednat dle zmíněného ustanovení nedbalostně.

Do jisté míry byl okleštěn a změněn okruh okolností, které podmiňují užití vyšší trestní sazby. V odstavci 2. rozebraného ustanovení je zdůrazněno, že přísněji bude

pachatel potrestán, jestliže se dopustí činu výdělečně nebo jestliže je tu jiná, zvláště přitěžující okolnost. Na první pohled zaujme výše trestní sazby, která se pohybuje v rozmezí jeden rok až deset let a odráží zcela poměry doby, v níž byl zákon přijímán. Tehdy byly majetkové trestné činy postihovány velmi přísně, často drakonicky. Plynu- lo to z nedlouhého odstupu od konce světového válečného konfliktu, kdy každé jed- nání proti cizímu majetku ohrožovalo přímo existenci postižené osoby. A bylo proto daleko obecně nebezpečnější, než v době, kdy se nachází společnost v klidu a situace se jeví jako usazená. Toto období se rovněž vyznačovalo převodem majetku ze sou- kromých rukou do rukou státních. V určitém úhlu nazírání tak každé jednání proti majetkovým hodnotám bylo posuzováno jako konání proti zájmům společnosti a stá- tu. Tomu odpovídalo i poměrně přísné trestání takových skutků. Samotná konstrukce okolností, které podmiňují zvýšení trestní sazby, sestává z jednoho termínu, který je možno vykládat naprosto konkrétně: „výdělečně“, a termínu, který je velmi neurčitý: „je-li tu jiná, zvláště přitěžující okolnost“.

K interpretaci prvního, z těchto zákonných pojmů se vytvořila po dobu existence socialistického Československa velmi rozsáhlá judikatura. Tudíž k jeho hodnocení bylo možno přistupovat zodpovědně a naprosto přesně a na základě hmatatelných měřítek se snažit stav věcí spravedlivě posoudit. Samotná výdělečnost byla upravena v § 76/4 shora citovaného zákona, kde bylo řečeno, že čin je spáchán výdělečně, jest- liže si chce pachatel páčáním trestných činů zajistit alespoň na čas zdroj příjmů. Důležité je, že osoba dopouštějící se majetkové trestné činnosti, musí mít z jejího páčání zisk, který je schopný nahrazovat příjem, byť nemusí být jejím jediným pří- jmem. Je však nutné, aby se tak dělo alespoň po určitou dobu, přičemž otázka délky takové doby je vyhrazena pro výklad soudů v rámci judikatury. Nicméně, díky této zákonné větě je jasné, že výdělečnost je ohrazena jednáním v čase a prostoru, soudy ji nemohou posuzovat svévolně, musí vycházet z časového měřítka.

Naproti tomu výraz „jiná, zvláště přitěžující okolnost“ je velmi neurčitý, nekon- krétní, lze prakticky pod něj zařadit všechno, co v momentálním stavu společnost ohrožuje, popřípadě všechno, co je vykládáno tak, že je v neprospěch společenského zřízení, státu jako celku. Organům činným v trestním řízení je zde ponechán praktic- ky neomezený prostor pro postihování, a to velmi přísné postihování, majetkové trest- né činnosti, protože neomezený počet okolností, zvláště zákonem nevymezených a neupravených lze podřadit pod „jinou, zvláště přitěžující okolnost“. Neexistuje žád- ný zákonný korektiv, který by soudy limitoval při rozhodování o tom, co lze nazvat jinou, zvláště přitěžující okolností, co již nikoliv. Výklad je ponechán na volném uvá- žení, které bohužel připomíná svévoli.

Dále je nutné si uvědomit, že v době socialistického Československa bylo lichevní jednání jako takové výrazně omezeno již samotnými občanskoprávními předpisy. Občanský zákoník č. 141/ 1950 Sb. charakterizoval v § 36/1 jako neplatný právní úkon, který se přičí zákonu nebo obecnému zájmu. V případě takového úkonu mohl soud na návrh prokurátora vyslovit, že všechno, co bylo plněno straně, která o neplat- nosti věděla, propadá ve prospěch státu. Rovněž tak bylo v § 37 řečeno, že neplatný je právní úkon učiněný v tísní, za nápadně nevýhodných podmínek. Zákon se tudíž jistil prostřednictvím předpisů občanského práva proti tomu, aby byly uzavírány smlouvy,

keré by buď poškozovaly jednu ze stran, kdyby tato jednala v tísní za nevýhodných podmínek (což je ovšem základní průvodní stav většiny lichvářských kontraktů), nebo takových jednání, která by se přímo přičila zákonu nebo obecnému zájmu. Obecný zájem je opět pojem, který lze vykládat takřka neomezeně široce a do velké míry pak závisí na orgánech uplatňujících právo, jak taková slova zákona interpretují. Pokud jde o „příčení zákonu“, v § 421/1 citovaného občanského zákoníku, bylo striktně limitováno, že u půjčky mohou být sjednány úroky, avšak tyto nemají převyšovat úroky placené z vkladů ústavy lidového peněžnictví. Jinými slovy, jakýkoliv jiný úrok, který převyšuje úrok placený z vkladů ústavy lidového peněžnictví, je nezákonný a dle obecných ustanovení občanského zákoníku, absolutně neplatný. Podle toho je na něj pohlíženo, je také i z tohoto důvodu perzekuován, postihován, je pro společnost nepřipustný. Lichevní jednání, které se v období první republiky a rakouského mocnářství stále pohybovalo na hraně zákona, kdy velmi záleželo na tom, co orgány činné v trestním řízení označily za „nápadný nepoměr“, se tak posunulo zcela do ilegality, neboť úroky, které si ten, kdo finanční prostředky nebo jiné věci půjčoval, mohl stanovit, musely zcela odpovídat zákonné úpravě. Nebylo možno diskutovat a přít se o to, který zisk je ještě přípustný, který nikoliv. Pachtel musel dopředu počítat, že bude-li se jeho úrok lišit od úroků, které jsou státem tolerovány a povoleny, dostane se se svojí smlouvou na pole absolutní neplatnosti právního úkonu a nebude mít jakoukoliv, ani tu nejmenší šanci docílit prospěchu, který zamýšlel. Nemůže totiž operovat s vyjádřením, že výše úroků byla přiměřena případnému majetkovému riziku finanční operace, kterou podnikl, protože zákon již nevychází z právních pojmů, které je třeba konkretizovat výkladem, ale v oblasti úroků naopak vychází ze zcela konkrétních čísel, která jsou přesně stanovena, dána. Díky skutečnosti, že po celé období socialistického Československa byly občansko-právními předpisy úroky fixovány a nemohly být placeny ve vyšším měřítku na základě zákonně uzavřených smluv, bylo lichevní jednání výrazně ochromeno a omezeno.

TRESTNÍ ZÁKON Č. 140/1961 Sb.,

NORMA, KTERÁ DODNES PŘETRVALA KONEC SOCIALISTICKÉHO SYSTÉMU

Trestní zákon č. 86/1950 Sb. byl v účinnosti až do posledního dne roku 1961. Od 1. ledna 1962 začala působit právní norma uvedená v nadpisu této podkapitoly, která s úpravami a s četnými novelami, je v účinnosti stále.

I ona znala již od samého počátku trestný čin lichvy upravený v § 253, který zněl:

1. Kdo zneužívá něčí tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem.
2. Odnětím svobody na šest měsíců až pět let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odst. 1 výdělečně.

Zmíněný zákon kopíruje starší předlohu z roku 1950.

Jsou zachovány veškeré rozhodné aspekty trestného činu lichvy, totožný je objekt, objektivní stránka, subjekt, subjektivní stránka. Nicméně i tak je nutno upozornit na určité změny.

Nový trestní zákoník zpřisnil v prvním odstavci trestní sazbu pro pachatele trestného činu lichvy, naopak ve druhém odstavci, došlo k jejímu zjemnění. Korigoval se tak nepoměr vytvořený v padesátých letech, kdy v prvním odstavci se stanovovala horní hranice trestní sazby jeden rok, ve druhém deset let, přičemž takové razantní zvýšení horní hranice trestné sazby neodráželo ani tak skutečnou společenskou nebezpečnost trestného činu ve svém úhrnu, jako spíše hledisko generální prevence, snahu zabránit páchání majetkových trestných činů v době, kdy ohrožení jakýchkoliv majetkových hodnot bylo spíše chápáno jako útok proti společenskému zřízení, proti státu, než jako trestný čin ohrožující zájmy jiných osob.

Za pozitivní změnu lze označit i fakt, že zmizela okolnost podmiňující užití vyšší trestní sazby formulovaná jako „jiná, zvláště přitěžující okolnost“, která byla snadno zneužitelná, vágní, bez hmatatelného obsahu. Zákonodárce se tak postavil na stanovisko, že opravdu výrazně společensky nebezpečné, aby připadala v úvahu vyšší trestní sazba, je pouze to, když dotyčný páchá trestný čin lichvy „výdělečně“.

Do třetice všeho dobrého, i tento posledně zmíněný pojem nabyl určitějších a přesnějších rysů, neboť na základě § 89/3 tr. zákona za „výdělečný“ byl považován takový trestný čin, popř. taková trestná činnost, opatřoval-li si jimi pachatel soustavně a po delší dobu, alespoň z části zdroj příjmů. Tím, že bylo řečeno, že se tak musí dít soustavně a po delší dobu, byly orgány činné v trestním řízení instruovány, aby kvalifikované skutkové podstaty užívaly skutečně jen tam, kde je to společensky nebezpečné právě z důvodu obsahu trestné činnosti, když předcházející právní úprava tím, že výdělečně spáchaný trestný čin charakterizovala jako čin, kdy si dotyčný opatřuje na čas zdroj příjmů, umožňovala pro policii, prokuraturu a soudy výklad daleko širší, více formální, jde-li naplnění znaku „výdělečnosti“.

Úpravy, jak byly nastíněny, zdůraznily formálně – materiální charakter právního pojetí a ve větší a spravedlivější míře umožnily, aby byly přísněji postihovány právě jen ty více společensky škodlivé případy a aby právní úpravy nebylo používáno jako prostředku nepřiměřeného akcentování hlediska generální prevence vůči pachatelům majetkových trestných činů.

ROZHODOVACÍ PRAXE SOUDŮ Z OBDOBÍ ÚČINNOSTI ZÁKONA Č. 86/1950 Sb.
A PŮVODNÍHO ZNĚNÍ ZÁKONA Č. 140/1961 Sb.

Soudní praxe socialistického období velmi zřídka řešila samotný fakt, že došlo ke spáchání trestného činu lichvy. Soustředila se spíše na vymezení postavení tohoto zákonného ustanovení v soustavě ostatních majetkových trestných činů, popř. na vztah tohoto trestného činu k jinému druhu a typu trestné činnosti. Bohatě a v dostatečné míře je také rozebírán pojem „výdělečnosti“, který byl opakovaně interpretován a vykládán při řešení jiných majetkových trestných činů, a který se přímo dotýká tématu trestného činu lichvy. Nicméně tento trestný čin nebyl frekventován, jak již bylo řečeno. Jeho páchání bylo omezeno již existujícími občanskoprávními předpisy přísně

vymezuje pojem úroku a jeho výši. Nejširší oblast lichevních jednání – půjčování peněz tak pozbyla jakoukoli možnost operovat alespoň zdánlivě na zákonných základech. Z pohledu zákona byl každý jiný úrok než ten, který byl dovolen, nezákonný a jeho sjednání způsobovalo absolutní neplatnost smlouvy. Proto docházelo k páchání lichvy a jejímu následnému řešení před soudy ojedinele.

Z jednoho plyne, jak soudy chápaly rozdíl mezi pácháním trestného činu lichvy a pácháním trestného činu podvodu. Podle něho v případě trestného činu lichvy má poškozený správnou představu o podstatě jednání, avšak buď poskytuje, nebo slibuje plnění v určité tísní, ač ví, že hodnota jeho plnění je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, nebo v důsledku nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo rozrušení není schopen zhodnotit vzájemný poměr obou plnění. Naproti tomu, u trestného činu podvodu jedná poškozený pod vlivem svého omylu, nebo omylu jiné osoby, který je vyvolán nebo využit pachatelem, aniž by jednal pod vlivem tísně nebo neschopnosti posoudit důsledky svého jednání. Zatímco v případě podvodu je základem mylná představa poškozeného o podstatě celého vztahu s pachatelem, tato mylná představa – omyl je buď pachatelem vyvolána nebo využita ke škodě poškozeného, u lichvy poškozený od samého počátku ví vše o obsahu smluvního vztahu s pachatelem, k jeho akceptování ho však vedou zmíněné limitující faktory na jeho straně.¹²

Trestný čin lichvy se do jisté míry podobá i útisku dle § 237 tr. zákona. Tento dojem vyvolává znak „tísně“, kterým se operuje v rámci skutkové podstaty trestného činu podvodu. Zatímco u útisku není motivem jednání pachatele jeho obohacení a toto není základním znakem skutkové podstaty, tak u trestného činu lichvy jedná pachatel aby docílil prospěchu. Kromě toho u trestného činu útisku je nutno, aby pachatel někoho nutil k tomu, aby něco konal, opominul, nebo strpěl, zneužívaje přitom jeho závislosti nebo tísně. U trestného činu lichvy nemusí pachatel iniciovat jednání, nemusí sám aktivně konat, není třeba, aby to byl on, kdo poškozeného nutí. Nabídka nebo slib plnění, které je v hrubém nepoměru, může vzejít i od samotného poškozeného. Objektivní stránka obou trestných činů se může lišit jak v jednání, tak v následku. V prvním tak, že pachatel trestného činu lichvy nemusí být tím, kdo projeví první iniciativu v rámci páchání trestného činu, nemusí poškozeného k ničemu nutit. Ve druhém pak tím, že páchání trestného činu útisku nemusí směřovat ke způsobení škody poškozenému (myslí se tím majetková škoda v jakékoliv formě, která ohrozí majetkové hodnoty poškozeného, ať již jde o věci movité, nemovité, o práva).

Skutková podstata trestného činu lichvy se do určité míry shodovala i se skutkovou podstatou trestného činu spekulace podle § 117 tr. zákona v dobovém znění. Trestný čin spekulace spočíval v opatření si nebo přechovávání předmětů potřeby ve větším rozsahu nebo předmětů větší hodnoty v úmyslu je se získat prodat nebo směniti nebo získat jinou výhodu nebo ve zprostředkování takové činnosti. Pachatel tak zneužíval osobní tísně poškozeného, zneužíval momentálního nedostatku určitého předmětu potřeby na trhu, předmětem útoku mohla být jakýkoliv jiná osoba, nejenom ta, která byla stížena tísní, nezkušeností, rozumovou slabostí nebo rozrušením. Zmíněně

¹² Rt 85/1956.

zákonné ustanovení o spekulaci tak postihovalo tzv. „sociální lichvu“, která vycházela z momentálních a přechodných nedostatků určitého zboží na trhu, které byly způsobeny hospodářskými a politickými poměry v určitém období, zatímco trestní ustanovení o lichvě si vyžadovalo určité vlastnosti předmětu útoku – poškozeného, které přísluší pouze jemu a nikoli i dalším subjektům blíže nevymezeným, avšak stíženým stejným nedostatkem nebo problémem.

Výdělečné spáchání tehdejšího činu představovalo okolnost, která podmiňovala použití vyšší trestní sazby. Sama o sobě tak nahrazovala předchozí pojem rakousko-uherské právní úpravy, kdy trestné jednání bylo páčáno „po živnostensku“. K této okolnosti se přihlíželo jenom tehdy, jestliže pro svou závažnost podstatně zvyšovala stupeň společenské nebezpečnosti činu. Podle § 89/3 byl trestný čin spáchán výdělečně, opatroval-li si pachatel soustavnou trestnou činností po delší dobu alespoň z části zdroj příjmů. Pojmový znak výdělečně měl tudíž tři složky:

Trestný čin musel být páčán soustavně, po delší dobu, dotyčný si musel tímto způsobem opatrovat alespoň z části zdroj příjmů.

Soustavností bylo rozuměno, že pachatel páčá řadou útoků jeden pokračující trestný čin, popřípadě spáchá několik stejných trestných činů, nebo spáchá řadu opakovaných trestných činů různých skutkových podstat, konečně páčá znovu majetkovou trestnou činnost za situace, kdy již byl pro výdělečné páčání trestných činů v minulosti odsouzen a následná trestná činnost navazuje na dříve spáchané trestné činy. Jestliže naplňuje několik podstat trestných činů, které v souhrnu naplňují znak výdělečnosti, posoudí se všechny trestné činy, které jsou v souběhu páčány, jako trestné činy páčané výdělečně. V § 89/3 tr. zákona se klade důraz na soustavnost trestné činnosti, kterou si pachatel opatřuje po delší dobu zdroj příjmů, přičemž je rozhodné, zda tato trestná činnost naplňuje znaky jednoho, nebo více trestných činů. Vyšší trestní sazba se zřetelem na znak „výdělečně“ se tedy použije zásadně u všech trestných činů, jimiž si pachatel soustavně a po delší dobu opatroval alespoň z části zdroj příjmů, jestliže je u všech trestných činů naplněna i materiální podmínka ve smyslu § 88 tr. zákona.¹³ Ve zmiňovaném případě byl pachatel trestně stíhán pro útoky vůči cizímu majetku páčané v rozmezí od 26. 6. 1970 do 26. 9. 1971, když tyto útoky naplňovaly znaky dvou skutkových podstat, a to krádeže dle § 247 odst. 1, 2 písm. b, d) tehdejšího trestního zákona a zároveň i trestného činu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle § 132 odst. 1 písm. a) tr. zákona (jednalo se o trestný čin, který prakticky kopíroval trestný čin krádeže, předmětem útoku pachatele byl však majetek ve veřejném – státním – socialistickém vlastnictví, což socialistický režim vykládal jako trestný čin odlišný od krádeže zařazený v části týkající se hospodářských trestných činů. Zároveň byl charakterizován jako společensky nebezpečnější, postihovaný vyššími trestními sazbami). Soudy tehdy uznaly vinným pachatele trestným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle § 132 odst. 1 písm. a) tr. zákona a trestným činem krádeže dle 247 odst. 1, 2 písm. b, d) tr. zákona, když u krádeže konstatovaly, že trestný čin byl spáchán „výdělečně“, avšak tento kvalifikační znak nepoužily ve vztahu k trestnému činu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Nejvyšší soud Československé socia-

¹³ Rt 15/1974.

listické republiky ke stížnosti pro porušení zákona ze strany prokuratury však dospěl k závěru, že trestná činnost byla páchána celá výdělečně, a to z následujících důvodů. V ust. § 89/3 tr. zákona je kladen důraz na soustavnost trestné činnosti, je nerozhodné, zda tato trestná činnost naplňuje znaky jednoho, nebo více trestných činů. Byl zhodnocen souvislý časový sled všech útoků proti majetku jak v osobním, tak socialistickém vlastnictví, který byl motivován snahou obžalovaného opatřovat si soustavnou trestnou činností zdroj příjmů. Dále byla hodnocena velmi negativně jeho osoba. Byl učiněn závěr, že dotyčný si po delší dobu soustavnou trestnou činností opatroval zdroj příjmů, což podstatně zvyšovalo stupeň společenské nebezpečnosti dle § 88 tr. zákona, proto je namíste všechny trestné činy, které byly souzeny v souběhu, hodnotit jako trestné činy páchané výdělečně. Stejný závěr je i v rozhodnutí pod sp. zn. Rt 60/65. Pojem soustavné trestné činnosti, jíž si pachatel opatřuje po delší dobu alespoň z části zdroj příjmů, nelze chápat jen jako opakování a pokračování v témže trestném činu, ale i jako páchaní různých trestných činů, z kterých má pachatel alespoň z části zdroj příjmů. V tomto případě jsou všechny trestné činy spáchány výdělečně a nelze uznat za výdělečně spáchaný jen jeden z nich. I v tomto případě došlo k souběhu trestných činů krádeže a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Prakticky v obou rozhodnutích je kladen důraz na to, že soustavnou trestnou činností nemusí být chápáno jen opakování nebo pokračování v jednom trestném činu, ale že pachatel se může dopouštět více trestných činů, kterými si opatřuje, alespoň z části zdroj svých příjmů. U každého z těchto trestných činů přitom mohl být chráněn jiný objekt. V socialistickém pojetí bylo totiž vlastnictví osobní jiným objektem, než vlastnictví kolektivní – socialistické.

Ke znaku „po delší dobu“ se vztahuje rozhodnutí pocházející paradoxně až z období, které bezprostředně předcházelo vypuštění znaku „výdělečnosti“ z trestního zákona. Pojem „po delší dobu“, který je uveden v § 89/3 tr. zákona o výdělečnosti, je podle Nejvyššího soudu naplněn, pokud pachatel páchá trestnou činnost, jíž si soustavně opatřuje převážný zdroj příjmů alespoň po dobu tří měsíců. Při době kratší nelze pro nedostatek tohoto znaku pachatele uznat vinným, že se trestné činnosti dopustil výdělečně, ať již je jím dosažený prospěch jakkoliv vysoký.¹⁴ V předmětném případě se dotyčný dopouštěl útoků vůči cizímu majetku v rozmezí od 29. ledna 1990 do 18. dubna 1990, způsobil škodu desetitisícových hodnot. Nejvyšší soud dospěl k závěru, že z časového hlediska není naplněn formální znak výdělečnosti, neboť aby se tak stalo, musela by být trestná činnost pachatelem páchána alespoň po dobu tří měsíců. Při kratší době znak po delší dobu chybí, nelze pachatele uznat vinným trestným činem spáchaným výdělečně, ať již je pachatelem dosažený prospěch jakkoliv vysoký. V tomto judikátu je vidět snaha vytvořit obecným soudům vodítko, určitou časovou limitaci výrazu „po delší dobu“, aby nedocházelo v rozhodovací praxi k pochybnostem ohledně specifikace tohoto pojmu v reálném čase.

Přes to všechno byly znaky „po delší dobu“, „soustavně“, a opatřování si „alespoň z části zdroje příjmů“ především pojmy formálními z hlediska zákona. Jelikož zde nejsou stanovena konkrétní časová období, není přímo vymezeno, z čeho se skládala soustavnost, není ani řečeno, zda pachatel musí mít zdroj příjmů výlučně z trestné čin-

¹⁴ Rt 20/1993.

nosti, či nikoliv, bylo potřeba ke všem těmto otázkám zaujmout výkladová stanoviska. To se také dělo, nicméně stále šlo především o výklad přesnosti a určitosti popisu činu – formálních znaků. Jelikož však zákon trestní z roku 1961 byl a dosud je postaven na formálně-materiálním pojetí trestné činnosti, aby pachatel byl uznán vinným trestným činem spáchaným výdělečně, musel naplnit i materiální znak podle § 88 tr. zákona, tedy páčání ve formálním smyslu „výdělečné“ muselo současně i podstatně zvyšovat stupeň nebezpečnosti činu pro společnost.¹⁵ Podle nejvyššího soudu při hodnocení společenské nebezpečnosti je třeba striktně vycházet z § 88 tr. zákona, kdy je třeba hodnotit hlediska, uvedená v 3/4 tr. zákona ve vzájemné souvislosti, tudíž musí být posouzeno, jaký je význam chráněného zájmu, který byl činem dotčen, způsob provedení činu, následky, okolnosti, za kterých byl spáchan, osoba pachatele, míra jeho zavinění a jeho pohnutka. Toto obecné ustanovení trestního zákona tvoří návod, na základě něhož je možno přesvědčivě konstatovat, nakolik je ten či onen trestný čin společensky nebezpečný, jak je jeho společenská nebezpečnost nebo není podstatně zvyšována. Ve zmíněném rozhodnutí byli odsouzeni dva pachatelé. Byli uznáni vinnými trestnými činy příživnictví dle § 203/2 tr. zákona, podvodu dle § 250/1a) tr. zákona, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, a to jedna obžalovaná dle § 132/1b) tr. zákona, druhý obžalovaný podle § 132/1a) tr. zákona, pokusem trestného činu podvodu dle § 8/1 k § 250/1a) tr. zákona a obžalovaná sama trestným činem podvodu dle § 250/1a) tr. zákona. Nejvyšší soud ke stížnosti pro porušení zákona dovedl, že jak soudem prvním, tak soudem odvolacím, byl zákon nesprávně aplikován v případě obžalovaného, který nebyl uznán vinným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví v přísnější kvalifikaci jako páčaným výdělečně. Nutnost této kvalifikace vysvítá dle rozhodujícího orgánu z faktu, že obžalovaný je osobou výrazně trestně narušenou, má soustavné sklony k páčání trestné činnosti majetkové povahy, vede zahálčivý život, k páčání trestné činnosti zneužil obžalovanou, která byla souzena souběžně s ním, z majetkové trestné činnosti měl v podstatě jediný zdroj příjmů. Z rozhodnutí proto plyne, že osoba tohoto obžalovaného, jeho pohnutky, míra zavinění zcela odůvodňují použití vyšší trestní sazby, která je zvýrazněna pojmem „výdělečnosti“ trestného činu. Jelikož spoluobžalovaná byla osobou výrazně méně narušenou, neopatrovala si živobytí páčáním majetkové trestné činnosti, nedopouštěla se jí soustavně, byla odsouzena v podstatně mírnější právní kvalifikaci právě proto, že nebyla zvyšována společenská nebezpečnost, nebyl použit znak výdělečnosti, což odpovídá základním kritériím trestního zákona obsaženým v § 88 a následně § 3/4 tr. zákona.

SKUTKOVÁ PODSTATA PODOBAJÍCÍ SE LICHVĚ OBSAŽENÁ V ZÁKONĚ O PŘEČINECH

Dne 1. ledna 1970 vstoupil v účinnost zákon o přečinech č. 150/1969 Sb. Zrušen byl 1. 7. 1990 zákonem č. 175/90 Sb. Tato norma obsahovala mimo jiné skutkovou podstatu trestného jednání charakterizovaného jako přečin pod § 2 písm. g) citovaného zákona, který zněl:

¹⁵ Rt 4/65.

Pro přečin proti zájmům socialistického hospodářství bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo nápravným opatřením, nebo zákazem činnosti, nebo peněžitým trestem do výše 10 000,- Kč nebo propadnutím věci, kdo ...

... g) v úmyslu neoprávněně se obohatit požaduje nebo si dá slíbit za převod bytu, za převod a nebo prodej nemovitosti nebo jiné věci větší hodnoty přemrštěnou cenu, popřípadě jinou neoprávněnou výhodu.

Objektem tohoto deliktu byl tehdejší zájem na řádném fungování socialistického hospodářství, objektivní stránkou pak bylo jednání v zákoně vymezené, které tak či onak ohrožovalo řádné fungování hospodářství, následkem bylo narušení nebo hrozba narušení hospodářství jako takového, čili přečin mohl mít jak narušovací, tak ohrožovací podobu. Subjektem mohl být kdokoli a subjektivní stránkou konkrétního přečinu, o němž bude řeč, musel být úmysl. Zakázaným jednáním bylo převádět byt, nemovitost, nebo jinou věc větší hodnoty, když pachatel musel požadovat za tuto službu přemrštěnou cenu, popřípadě jinou neoprávněnou výhodu v úmyslu se obohatit. Ustanovení vycházelo zejména z reality, že není dostatek volných obytných prostor, většina bytů je ve vlastnictví státu, může docházet k situacím, kdy osoby si budou chtít opatřit neoprávněný majetkový prospěch tím, že takový státní byt, k němuž jim svědčí užívací právo, uvolní ve prospěch jiných občanů, dají si ovšem tuto „službu“ řádně zaplatit. Zneužijí tak tísně těchto jiných osob, které se nacházejí v situaci, kdy nemají zákonnou možnost získat bydlení, neboť na trhu nelze byt, případně jinou nemovitost za částku, kterou mají k dispozici, pořídit. Stejně tak mohlo docházet k situacím, kdy na trhu nebudou věci určitého charakteru, které pak budou jednotlivé osoby chtít prodávat za přemrštěné ceny, zneužívat přitom právě přechodného nedostatku, poškozovat tak subjekty, které budou ochotny i za tuto nevýhodnou cenu věci koupit. Je zřejmé, že se o „čistý“ typ lichvy nejedná, není zde zneužíván určitý subjekt, který se dostal do konkrétní tísně, popřípadě se jedná o osobu, kterou lze pro její osobnostní vlastnosti zneužít, jednání se podobá trestnému činu spekulace, který byl rozebrán shora. Odlišuje se však od něho jedním zásadním momentem. Zatímco spekulace stíhala obchodování s předměty denní spotřeby, s naprosto běžným produktem, který však právě na trhu nebyl v určitém momentálním čase, přečin dle § 2g) zákona o přečinech počítal s převody bytů, nemovitostí, věcí větší hodnoty, tedy takových předmětů a věcí, které v rámci socialistického hospodářství nebyly na trhu dlouhodobě, nebyl ani zájem ze strany státu, aby se s takovými předměty ve větší míře obchodovalo, tudíž pachatel zneužíval „tísně“, která byla stvořena reálnou a dlouhodobou politicko-ekonomickou situací, nikoliv jen přechodného nedostatku. V drtivé většině případů tak pachatel prodával věc, popř. převáděl věc, která byla pro protistranu, z osobního hlediska naprosto nutná, většinou jí měla sloužit jako prostor k bydlení, čili byl zde vytvořen jakýsi umělý stav tísně, který poškozované straně ani neumožňoval jednat jinak, protože tato neměla možnost si věc srovnatelné hodnoty a kvality opatřit za cenu, kterou mohla nabídnout, normálním, legálním způsobem.

Uživatel bytu, který požaduje úplatek za to, že uzavře s jiným uživatelem dohodu o výměně bytu, se nedopouští trestného činu přijímání úplatku dle § 160/2 tr. zákona,

protože nejde o obstarávání věci obecného zájmu. Toto jednání naplňuje znaky přečinu proti zájmům socialistického hospodářství dle § 2g) zákona č. 150/1969 Sb.¹⁶ Šlo o situaci naprosto běžnou, kdy se uživatel většího bytu rozhodl zneužít obecného nedostatku těchto komodit a souhlasil s přestěhováním se do bytu menšího. Požadoval ovšem od uživatele bytu menšího peníze za takovou úsluhu. Právě tento skutek zákon o přečinech v ust. § 2g) postihoval. Ve své podstatě šlo ovšem o ustanovení velmi neúčinné, konání velmi těžko potrestatelné, protože oba uživatelé bytu jednali po vzájemné dohodě a bylo v oboustranném zájmu, aby k výměně bytu došlo. I ten, který za tuto akci musel zaplatit, si byl vědom skutečnosti, že za cenu, kterou za převod bytu nabídl, by bydlení srovnatelné kvality nezískal. Proto ani on nespěchal s hlášením nezákonného jednání orgánům činným v trestním řízení. Přitom bezplatný převod bytu mezi uživateli, výměna většího za menší, nebyla trestným jednáním a běžně k takovým výměnám docházelo. Když uživatelé úplatnost výměny nepřiznali, nebylo co trestně postihnout.

Další rozhodnutí se pak zabývalo prodejem nábytku za přemrštěnou hodnotu, kdy původní cena byla 7060,- Kčs, tento byl prodán za 8500,- Kčs. Takové jednání bylo přečinem dle § 2g) tr. zákona.¹⁷ Pachatel skutku zneužíval nedostatku určité věci na trhu a strana poškozená, pokud chtěla nábytek pořídit, musela tuto přemrštěnou cenu zaplatit. Jednání spočívající v prodeji věcí movitých, kde se tudíž nejednalo o převod práva k bytu, popř. o prodej nemovitosti, ještě více spadalo do kategorie tzv. lichvy sociální, kdy subjekt porušující zákon zneužíval nedostatků v zásobování, momentální absence některých věcí, kterými bylo možno uspokojit běžné lidské potřeby. Všechny tři shora vymezené typy jednání byly přečinem a byly postižitelné tuhým vězením v rozmezí tří měsíců až jeden rok. Všechna tři vymezená konání rovněž byla objektivní stránkou přečinu trestné lichvy, objektem pak byla ochrana osob v majetkových vztazích, ale nešlo toliko o ochranu soukromého vlastnictví, chránila se i svoboda při uzavírání závazkových vztahů jednotlivce. Subjektem přečinu mohl být kdokoliv, subjektivní stránkou se rozuměl úmysl.

V. SKUTKOVÁ PODSTATA TRESTNÉHO ČINU LICHVY V MODERNÍM OBDOBÍ

POREVOLUČNÍ ZMĚNY V SAMOTNÉ SKUTKOVÉ PODSTATĚ TRESTNÉHO ČINU A V CELKOVÉM NÁHLEDU NA LICHEVNÍ JEDNÁNÍ

Trestní zákon 140/1961 Sb. zůstal v účinnosti i po listopadových událostech 1989. V naší společnosti došlo k hlubokým politickým, sociálním a ekonomickým změnám. Tyto se více či méně odrazily i v následných novelizacích trestního zákona. V posuzování a chápání lichvy jako takové se rovněž projeví odlišnosti nové reality. Zákonná úprava tohoto trestného činu doznala v prvních porevolučních letech zá-

¹⁶ Rt 11/1989.

¹⁷ Rt 46/1972.

vážných změn, avšak ne vždy byly ku prospěchu věci. Kromě toho se uvolnila stávilka ekonomické regulace, takže chování, které dříve bylo spekulací, spočívající v obchodování s předměty denní spotřeby, momentálně na trhu chybějícími, se stalo normálním a řádným podnikáním bez toho, aniž by za sebou neslo trestní následky. Též se změnila koncepce lichvy, mnohé konání, které tak dříve bylo bez pardonu posuzováno, se dostalo čistě na legální bázi.

Prvním z důležitých kroků zákonodárce bylo, že zákon č. 175/1990 Sb. s účinností od 1. 7. 1990 zrušil zákon o přečinech č. 150/1969 Sb. Tím zanikla i skutková podstata přečinu upravená v § 2 písm. g) Zákona o přečinech. Následně již nebylo možno postihovat, pokud si někdo za převod bytu, prodej nemovitosti nebo jiné věci větší hodnoty dal slíbit přemrštěnou cenu nebo ji požadoval, popřípadě chtěl dosáhnout jiné neoprávněné výhody. Velmi negativně se tato skutečnost projevila, když stát převedl nájemní byty na obce a další vlastníky, tím, že nájemci žijící v bytech v mnohem větší míře než dřív požadovali po osobách, které projevíly zájem v budoucnosti v těchto bytech bydlet, úplatu ve svůj prospěch za to, že byt uvolní a dohodnou se s pronajímatelem, aby se jejich nástupcem v pozici nájemce stala osoba, poskytnuvší jim finanční prostředky. Toto se dělo samozřejmě na úkor skutečného vlastníka bytu, obce, popřípadě jiného, který z takové transakce neměl žádný prospěch. Zmíněné jednání také komplikovalo skutečný trh s nemovitostmi, protože nelegální převod nájmu, za situace, kdy výše nájemného byla regulována, se subjektům, které se snažily získat bydlení, cenově stále vyplatil a byl do jisté míry značně výhodný po finanční stránce oproti koupi nemovitosti. Jestliže dříve byl tento záporný jev tzv. „šedé ekonomiky“ záležitostí spíše okrajovou a měl za cíl toliko zajištění bydlení pro osoby, které neměly možnost bydlení získat jinak, s rozvojem společnosti, v níž dominovaly tržní vztahy, kde by se již vůbec vyskytoval neměl, doznal svého rozkvětu a boomu a v mnohých případech hrála hlavní roli spekulace, nikoliv potřeba bydlet. Jak je vidno z toho, co bylo nastíněno, zrušení zákona o přečinech v tomto ustanovení nebylo zrovna takové a systematické a umožnilo rozvoj jednání, které by naopak pro svoji podstatu, za stavu, kdy ještě neexistoval trh s byty a institut nájmu byl doménou zvláštního zřetele, která byla a je nadmíru zákonem regulována, mělo být postihováno a trestáno.

Další fakt, který nebyvale umožnil a usnadnil rozkvět lichevního jednání, tkví v samotné podstatě tržní ekonomiky. Ta se vyznačuje mimo jiné liberalizací smluvních vztahů, posílením práv jednotlivých subjektů uzavírat a rušit kontrakty mezi sebou bez toho, aniž by bylo do takového smluvního vztahu ze strany státu zasahováno. Pro oblast lichvy měla největší dopad úprava spočívající mimo trestní zákoník, která se dotkla smlouvy o půjčce v rámci zákoníku občanského. S účinností od 1. 1. 1992 zákonem č. 509/91 Sb. byl změněn občanský zákoník č. 40/1964 Sb., a to původní §§ 387–389, týkající se půjčky mezi fyzickými osobami a §§ 341–344, vztahující se k půjčkám mezi organizací a fyzickou osobou. V obou případech přitom zákon umožňoval, aby úroky byly sjednány, jsou-li půjčovány finanční prostředky. Nesměly ovšem přesahovat sazby, které byly stanoveny prováděcím předpisem. Vyšší úrok v žádném případě nebyl možný, byl-li však přesto sjednán, trpěla smlouva v tomto bodě neplatností. Citovaný zákon, který občanský zákoník novelizoval, zmíněná zákonná ustanovení zrušil a upravil problém půjček v §§ 657 a 658. Tyto přípouštějí úroky, přičemž

není stanovena jejich výše, je tudíž možnost prakticky sjednat si úrok jakýkoliv, s výhradou, aby se jeho výše nedostala do kolize s obecnou zásadou občanského zákoníku spočívající v dobrých mravech. Nový rozměr uplatňující se v pohledu na půjčky, ať již finančních prostředků nebo jiných věcí stejného druhu, způsobil, že opět musí orgány činné v trestních řízení zvažovat u každého smluvního vztahu, v případě, že jde o podezření z trestného činu lichvy, v jakém poměru jsou vzájemná plnění stran, která byla dohodnuta, zda jsou vyvážená, či nikoliv a od kterého stupně nevyváženosti mezi jednotlivými plněními se jedná o naplnění základního znaku skutkové podstaty trestného činu lichvy.

Koncepce skutkové podstaty trestného činu lichvy doznala v porevolučních dobách několika změn. Již zmíněným zákonem č. 175/1990 Sb. byl novelizován § 89/3 tr. zákona, pokud jde o „výdělečnost“. Do 1. 7. 1990 bylo jedním ze zákonných kritérií tohoto pojmu, že pachatel si opatroval trestnou činností „alespoň z části zdroj příjmů“. Nová úprava pak počítala s tím, že dotyčný si musel opatrovat „převážný“ zdroj příjmů tím, že páchal majetkovou trestnou činností. Změna posuzování výdělečnosti se dotkla přímo i trestného činu lichvy, neboť, jak již bylo řečeno, tento pojem byl kvalifikovaným znakem skutkové podstaty tohoto trestného jednání. Jednalo se ve své podstatě o zpřísnění mantinelů pro soudy a jiné orgány činné v trestním řízení. Nyní již nestačilo, aby pachatel majetkové trestné činnosti měl více zdrojů příjmů, které byly zásadně rovnocenné, z nichž jeden mohl být tvořen zisky z trestné činnosti. Bylo naopak nutno, aby si trestnou činností jako takovou opatroval prostředky k obživě a tudíž i své příjmy „převážně“, což se prakticky rovnalo tomu, aby páčání trestné činnosti bylo pro jednatelovo způsobem jeho obživy.

Zdá se však, že institut výdělečnosti byl pro zákonodárce v nové politické realitě něčím, přes co se zcela zjevně nedokázal přenést. Zákonem č. 290/93 Sb. s účinností od 1. 1. 1994 byl tento institut vypuštěn ze zákona úplně a v případě trestného činu lichvy byl doplněn nový odstavec § 253/2 tr. zákona, který zněl: „odnětím svobody na šest měsíců až pět let bude pachatel potrestán, získá-li činem uvedeným v odstavci 1 značný prospěch“. Trestní sazba u kvalifikované skutkové podstaty zůstala tudíž nezměněná, bylo však vymezeno jiné hodnotící hledisko. Důvodová zpráva k vládnímu návrhu novely trestního zákona vypuštění výdělečnosti zdůvodňovala tak, že původní právní úprava nezajišťovala stejné právní posouzení téhož činu u dvou různých pachatelů a připouštěla tak možnost subjektivního výkladu zákona. Zákonodárce si zřejmě neuvědomil, popř. nechtěl uvědomit, že koncepce výdělečnosti je v případě majetkových trestných činů něčím, co vyjadřuje přísnější postoj společnosti k závadovým jednáním vykazujícím opakování, která probíhají po delší dobu, stávají se pro osoby páčající trestnou činnost životním stylem. Dřívější text zákona zdůrazňoval negativní vymezení společnosti vůči recidivě, která právě prostřednictvím vyšších trestních sazeb měla být omezována, regulována, důrazněji trestána. Represe pak byla právě tímto způsobem zaměřena cíleně vůči skupině pachatelů, jejichž působení je z celkového hlediska nebezpečnější a zavrženíhodnější. Nové znění zákona pouze vyjadřuje hledisko kvantitativní, je založeno na objemu prostředků, majetkového prospěchu, který přestupce získal. Jako v případě jiných majetkových trestných činů, i v případě trestného činu lichvy se touto necitlivou a nesystematickou úpravou původní

duch zákona úplně vytratil. Bylo-li argumentováno tím, že předcházející posuzování umožňuje volný a subjektivní výklad a není zajištěno právní postavení dvou různých pachatelů u stejného druhu a stejné závažnosti trestné činnosti, mělo být spíše pomýšleno na to, jak zachovat původní smysl úpravy „výdělečnosti“ (nebo ještě dřívějšími slovy zákona, trestné činnosti páchané „po živnostensku“).

Nikoliv však vzít za své hledisko založené pouze na množství, na výši škody nebo prospěchu. Je zcela zřejmé, že touto koncepcí nejsou postihovány všechny ty společenské problémy a nešvary, které měl původní zákonodárce na mysli, když nastíněný problém nepostrádá aktuálnosti a nepřestává být slabinou českého trestního zákona ani v současném světě.

Poslední důležitou modifikací, která se dotkla přímo skutkové podstaty trestného činu lichvy, a to opět v kvalifikované skutkové podstatě, je změna hodnocení značného majetkového prospěchu, pokud jde o jeho výši. Ta se odvíjí, podle současného trestního zákona ve znění zákona č. 265/2001 Sb. od výše škody v trestním řízení a je upravena v § 89/11 citovaného zákona. S účinností od 1. 1. 2002 se „značným prospěchem“ odvíjejícím se od „značné škody“ rozumí částka 500 000,- Kč.

Aby bylo naprosto jasné, jak chatrná je pozice zákonodárce, když váže společenskou nebezpečnost u majetkové trestné činnosti, tudíž i u trestného činu lichvy zcela jen a výhradně ke kvantitativnímu hledisku, aniž by bral v úvahu ostatní obsah společenskoprávních vztahů v poměru k této trestné činnosti, dovolím si malou odbočku. Tato se týká problému, kolikrát od změny politického systému v roce 1989 došlo k úpravě výše škod a tedy i majetkového prospěchu, od nichž se pak odvíjela společenská nebezpečnost majetkových trestných činů. Budu se zabývat i tím, v jaké formě a jakým způsobem byla tato problematika v zákoně zakotvena. Před listopadem 1989 a bezprostředně po něm soudy vycházely při úvaze, zda došlo k naplnění pojmu „značný majetkový prospěch“, „značná škoda“ z předchozího rozhodování soudů, tedy z judikatury. Nikde v zákoně nebyly vyjádřeny přesné částky, stanoveny pevné hranice, což byl oprávněně kritizovaný stav. Od 1. 7. 1990 došlo k jeho změně na základě již zmíněného zákona č. 175/1990 Sb., kdy v § 89/14 tr. zákona bylo přímo řečeno, že výše škody a tudíž i majetkového prospěchu se odvíjí od nejnižší měsíční mzdy, která bude specifikována obecně závaznými právními předpisy. Značnou škodou a značným majetkovým prospěchem byl v tomto období padesátinásobek takové mzdy. Nejnižší mzdu stanovenou pro účely trestního řízení přitom upravovalo nařízení vlády č. 258/1990, které bylo účinné rovněž od 1. 7. 1990 na částku 1600,- Kč. Značným majetkovým prospěchem tak byla hranice 80 000,- Kč. Již od 29. 11. 1991 však bylo v účinnosti další vládní nařízení č. 464/1991 Sb., kdy nejnižší minimální mzda pro účely trestního řízení byla zvýšena na 2000,- Kč. Značným majetkovým prospěchem se tak stal limit 100 000,- Kč. K další úpravě pak přistoupil zákonodárce od 1. 1. 1994 rovněž již citovaným zákonem 290/93, kdy přímo v § 89/14 bylo vyjádřeno, že škodou značnou a tudíž i značným majetkovým prospěchem již bude částka dosahující stonásobku nejnižší mzdy stanovené pro potřeby trestního řízení. V důsledku toho se hranice upravila na 200 000,- Kč. Tento stav trval až do 1. 1. 2002, kdy opět vrostla zákonná hranice, tentokrát v důsledku novelizace přímo trestního zákona na 500 000,- Kč. Je tedy možno uzavřít, že pokud chtěl zákonodárce zdůraznit fakt, že kvantitativní hledisko je jediné

konkrétní a určité, spravedlivé k pachatelům jednoho a téhož trestného jednání, neměl tak zcela pravdu. V počátcích byl i tento znak skutkové podstaty upraven pouze judikaturou, rozhodováním soudu, tudíž mohlo se stát, že v případě dvou různých pachatelů bude i různý metr. V následných obdobích se pak podle momentální ekonomické situace měnila výše částek, které byly rozhodné pro určování výše škod a majetkového prospěchu. Na nich záviselo, jak bude pohlíženo na spáchaný trestný čin, jaká bude jeho společenská nebezpečnost a tím pádem i trestní sazba. S ohledem na relativně krátké časové úseky mezi jednotlivými změnami, na jejich chaotičnost a nesystematičnost, se tak stále orgány činné v trestním řízení dostávaly do situací, kdy mezi spáchanými skutky jednotlivých pachatelů bylo několik měsíců, v horším případě několik dní, přesto však na tyto skutky bylo pohlíženo jako na trestné činy různě společensky nebezpečné, byť jimi byla způsobena stejná škoda, popřípadě byl jimi dosažen stejný majetkový prospěch. To jistě nepřispívalo k právní jistotě nejen pachatelů trestných činů, ale ani společnosti jako celku. Tím, že byla dána přednost znaku skutkové podstaty, který podléhá změnám v čase před původním znakem kvalifikované skutkové podstaty, který je naopak v časové ose neměnný, došlo k výraznému narušení smyslu zákona, jeho zmrzačení. Tyto následky si stále neseme s sebou.

ROZHODOVACÍ PRAXE SOUDŮ OHLEDNĚ TRESTNÉHO ČINU LICHVY V MODERNÍM OBDOBÍ

Soudobá judikatura se víceméně vrací do vyjetých kolejí z období první republiky, operuje s podobnými pojmy, řeší stejné problémy, v centru dění se nachází otázky výkladu tísňe, hrubého nepoměru, je judikováno a zpřesňováno, v kterém případě se jedná o tzv. „palichvu“, řeší se vztah trestného činu lichvy k trestnému činu zkrácení daně.

Rozhodnutí uvedená ve sbírce pod sp. zn. Rt 5/2001 a 4Tz 15/2001 vycházejí ze stejného případu. Rozsudkem Okresního soudu v českých Budějovicích 3T 34/99 ze 7. 9. 1999 byl obžalovaný M. H. uznán vinným trestným činem lichvy podle § 253/1,2 tr. zákona, kterého se podle skutkových zjištění okresního soudu dopustil tím, že 21. 11. 1996 v notářském úřadě v Č. jako jednatel spol. C. uzavřel s E. J. smlouvu o půjčce finanční částky 293 000,- Kč, a to se lhůtou splatnosti včetně smluvní odměny ve výši 131 850,- Kč ke dni 21. 2. 1997, přičemž byl obeznámen, že dlužník vypůjčenou finanční hotovost užije k úhradě dluhu majícího vůči společníku spol. C., a to J. H.; téhož dne obžalovaný v zastoupení dříve uvedené společnosti uzavřel s dlužníkem E. J. smlouvu, jejichž účelem mělo být zajištění výše specifikovaného závazku, a to kromě zástavní smlouvy na dále popsany nemovitý majetek, také smlouvu o budoucí smlouvě, jíž se E. J. zavázal nejpozději do dne 21. 2. 1997 se společností C. uzavřít kupní smlouvu. Obsahem smlouvy by byl prodej nemovitostí, a to stavební parcely zapsané v katastru nemovitostí Katastrálního úřadu v Č. a nezakoulaného řadového rodinného domu, vše za dohodnutou kupní cenu 600 000,- Kč a dále i vlastní smlouvu kupní, jejímž obsahem je přímo prodej popsanych nemovitostí, za kupní cenu 600 000,- Kč, byť hodnota stavby činila ke dni prodeje nejméně 1 207 697,- Kč. Na základě této kupní smlouvy byl pak skutečně k návrhu podanému dne 28. 2. 1997

společností C. u katastrálního úřadu v Č. proveden vklad vlastnického práva podle obsahu dohody, čímž uvedený subjekt získal specifikované nemovitosti do vlastnictví.

Krajský soud v Českých Budějovicích uzavírá, že za tíseň ve smyslu ust. § 253/1 tr. zákona je třeba považovat tíživou situaci poškozeného mimořádné povahy, která je vyvolána určitou naléhavou potřebou, jejíž uspokojení není v momentálních možnostech poškozeného. Je to například situace, kdy v důsledku neschopnosti okamžitě splatit dříve vzniklý závazek, může poškozený přijít o celý majetek. Z hlediska posouzení trestní odpovědnosti osoby, která jedná za podmínek ust. § 253 tr. zákona a zneužívá tísně jiného, není vůbec podstatné, zda poškozený si takový stav tísně zapříčinil sám, nebo k němu došlo pod vlivem okolností na jeho vůli nezávislých.¹⁸ Z konkrétního případu popsaného shora vyplývá, že poškozený E. J. se ocitl již v první polovině roku 1996 ve finanční tísně, tuto se rozhodl řešit půjčkou. Vzhledem k tomu, že se mu nepodařilo zajistit úvěr od příslušných peněžních ústavů, na základě inzerátů se kontaktovat s J. H., ochotným požadovanou finanční částku 200 000,- Kč zapůjčit. Poškozený byl pod vlivem své tehdejší situace ochoten přistoupit na podmínky půjčky spočívající jednak ve značně krátké lhůtě splatnosti půjčky (3 měsíce), neobvykle vysoké úrokové sazbě (13 % ze zapůjčené částky za 1 měsíc, tedy za dohodnuté 3 měsíce šlo o částku 78 000,- Kč, která měla být splacena spolu s půjčenou částkou po uvedené době 3 měsíce). Poškozený také přistoupil na zajišťovací instituty spočívající v uzavření smlouvy o zřízení zástavního práva ke svému nemovitému majetku, uzavření smlouvy o smlouvě budoucí, jejímž předmětem byl i jeho nemovitý majetek, jak je přesně specifikováno v napadeném rozsudku, a rovněž samotné kupní smlouvy ohledně tohoto nemovitého majetku za částku 600 000,- Kč. Poškozený prakticky vzal na vědomí, že pokud ve lhůtě 3 měsíců nezaplatí J. H. částku 278 000,- Kč, může být realizována již předem sepsaná kupní smlouva týkající se jeho nemovitostí. Po třech měsících byl poškozený schopen uhradit toliko částku 20 000,- Kč na úrocích a předal J. H. k uhrazení dalších částí úroků své nákladní vozidlo zn. Avia, které mělo být J. H. prodáno za částku 60 000,- Kč. Lhůta splatnosti měla být prodloužena za obdobných podmínek o další 3 měsíce, což konkrétně znamenalo, že poškozený měl po uplynutí této doby uhradit částku 293 000,- Kč. Je zřejmé, že ani tento závazek poškozený nesplnil. Skutečnosti dokladují, že E. J. se nacházel ve stavu určité tísně a vstoupením do vztahů s J. H. zapůjčením částky 200 000,- Kč za shora citovaných podmínek se tento stav tísně evidentně prohloubil. Jeho dluh narostl k částce 300 000,- Kč, byl ohrožen reálně až ztrátou nemovitého majetku, který využíval k trvalému bydlení nejen sám, ale i jeho rodina. Byl tedy podstatným způsobem ohrožen jeho majetek a jen právě takový stav tísně mohl odůvodnit přistoupení na další smlouvy obdobného charakteru, které předtím uzavřel s J. H. Byl ochoten dále riskovat s vědomím, že bude muset hradit další dost neúnosné částky jako provizi, půjčil si od obžalovaného M. H. částku, kterou dlužil, aby ji ihned předal J. H., aby oddálil případné kroky předchozího věřitele směřující k vymožení pohledávky a ke ztrátě majetku v hodnotě více než 1 200 000,- Kč. Krajský soud v Českých Budějovicích přitom všem ještě zohlednil, že obžalovaný a J. H. (předchozí věřitel) nejsou nikterak vzájemně neznámými oso-

¹⁸ Rt 5/2001.

bami. Jedná se o společníky firmy C., která má sídlo v naprosto stejném objektu, kde působí J. H. jako majitel zastavárny S. a kde (pouze v jiné kanceláři) byla sjednána předchozí půjčka mezi poškozeným a J. H. Krajský soud dochází k závěru, že jednání společníků firmy C., bylo vzájemně koordinováno, aktivita obžalovaného M. H. s vědomím všech okolností o události předcházející pouze navázala na postup J. H.

Velmi důležitý je závěr Krajského soudu v Českých Budějovicích v tom, že „poškozený si takový stav tísně může zapříčinit sám“. Tato okolnost pro posouzení otázky viny pachatele není podstatná. Určující však je, že ten, kdo se dopouští trestného činu lichvy, o této tísně poškozeného ví, zneužívá ji ve svůj prospěch k vlastním majetkovým cílům. Shodně s judikaturou prvorepublikových soudů pak je tíseň charakterizována jako tíživá situace mimořádné povahy, která je vyvolána určitou naléhavou potřebou a jejíž uspokojení není v momentálních možnostech poškozeného. Nemusí jít tudíž o trvale nepříznivý stav majetkových poměrů dotčeného. I relativně zámožný člověk se může do tísně dostat tím, že například v jeden moment jeho podnikání je na základě uzavřených obchodních závazků ohrožen podstatným způsobem celý jeho majetek. Tento okamžik je pak zneužit lichvářem tím způsobem, že poškozený jedná pod vlivem ohrožení svých majetkových práv jinak, než by jednal za poměrů normálních, a je ochoten přistoupit na tak svazující a tak znevýhodňující podmínky kontraktu, na které by jinak nepřistoupil.

Ze stejného judikátu¹⁹ vyplývá i postulát, že při posuzování, zda jde v případě sjednané půjčky o příslib plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru jak předpokládá ust. § 253/1 tr. zákona, je třeba zvažovat vedle hodnotového poměru vzájemných plnění i dobu, na kterou je půjčka uzavřena. Uvedený znak lze spatřovat např. v uzavření smlouvy o půjčce finanční částky 293 000,- Kč na dobu 3 měsíců s příslibem uhrazení smluvní odměny 131 850,- Kč. Citovaný soud uvádí, že obžalovaný M. H. zapůjčil na tři měsíce částku 293 000,- Kč s tím, že mu bude uhrazena smluvní odměna 131 850,- Kč. Ve skutečnosti šlo o úrok 15 % z půjčené částky na 1 měsíc, což odpovídá úrokové sazbě 180 % za rok. Přestože nelze odhlížet i od rizika na straně věřitele, případných obtíží či výloh spojených s vrácením či vymáháním zapůjčených prostředků, nebezpečí ztráty zapůjčených finančních prostředků, je nutno takovou sazbu označit za neúměrnou. Kromě toho však i samotné uzavření smlouvy o smlouvě budoucí a zejména kupní smlouvy, která byla vyhotovena již v době půjčení peněz (opatřena podpisy ověřenými k tomu příslušným subjektem, a to včetně návrhu na povolení vkladu do katastru nemovitostí), svědčí rovněž o tom, že obžalovaný si nechal slíbit a následně i poskytnout plnění, jehož hodnota byla k hodnotě poskytnutého finančního plnění v hrubém nepoměru. Obžalovaný půjčil poškozenému částku 293 000,- Kč. Je-li odhlédnuto od lichvářské povahy úroků, měl mu poškozený kromě půjčené částky vrátit dalších 131 850,- Kč. Navíc firma C. musela investovat dalších necelých 60 000,- Kč k uhrazení pohledávky spořitelny za poškozeným, v důsledku níž byl omezen převod nemovitostí. Celkem jde o necelých 500 000,- Kč. Za ty si však obžalovaný nechal slíbit, a poté i získal ve prospěch své firmy, nemovitý majetek, jehož hodnota přesahuje 1 200 000,- Kč.

¹⁹ Rt 5/2001.

Na závěr Krajského soudu v Českých Budějovicích navazuje i závěr Nejvyššího soudu, kdy je konstatováno, že zastavárenská činnost je sice volnou činností povolenou zákonem č. 286/1995 Sb. bez jakýchkoliv omezujících mantinelů, musí však být pro činnost zastavárny stanoven jistý limit při určování podmínek, za nichž peníze půjčuje. Omezujícím faktorem pak musí být existence ještě akceptovatelného poměru požadovaného plnění k hodnotě vzájemného plnění, který sice bude u zastavárny nepochybně vyšší než v bance, avšak nemůže jej v žádném případě překročit mnohonásobně.²⁰ Nejvyšší soud dochází k závěru, že riziko ztráty majetku v hodnotě vyšší než 1 200 000,- Kč, což bylo plnění ze strany poškozeného vůči věřiteli v případě, že závazek nebude splněn řádně a včas, je nepřiměřené situaci, přesahuje hodnotu plnění ze strany věřitele mnohonásobně, v žádném případě nejde o akceptovatelný poměr mezi plněními, který ještě zákon připouští.

V závěru obou soudů je pak možno konstatovat, že hodnota plnění mezi věřitelem a dlužníkem v žádném případě nesmí být v hrubém nepoměru, že nic nemění na situaci, jestliže se věřitel zabývá podnikatelskou činností spočívající v půjčování peněz. I takový posledně zmíněný věřitel je zákonem omezován, jde-li o podmínky, za nichž se sjednávají půjčky.

Nejvyšší soud opětovně konstatoval, že při poskytování úvěrů a půjček existuje z hlediska požadovaných úroků určitá hranice, která odděluje standardní podnikatelskou činnost provozovanou v souladu s právním řádem a lichvu. Uvedenou hranici je podle trestního zákona to, co lze pokládat za již hrubý nepoměr mezi vzájemnými plněními pachatele a poškozeného ve smyslu § 253/1 tr. Zákona.²¹ Poskytnutí půjčky peněz s úrokem dosahujícím za rok 70 % a více pak takový hrubý nepoměr zakládá. Pouze slib nebo poskytnutí lichvářského (hrubě nepoměrného) plnění, samy o sobě nejsou trestně právně relevantním jednáním, neboť k naplnění skutkové podstaty trestného činu lichvy se dále vyžaduje, aby pachatel současně zneužil něčí tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo rozrušení. Takové jednání nenaplnuje zákonné znaky ani žádného jiného trestného činu.

V této citované věci se měl obviněný O. M. dopustit toho, že v patnácti případech půjčoval poškozeným různé finanční částky s vyšším úrokem, který se pohyboval od 70 % do 200 % ročně, přičemž s poškozenými současně se smlouvami o půjčce obvykle uzavíral kupní smlouvy týkající se jejich nemovitostí (rodinných domů a bytů, resp. členských práv a povinností v bytovém družstvu) za účelem zajištění závazku. Tyto smlouvy také v sedmi případech realizoval.

Nejvyšší soud shledal v takovém jednání zákonný znak skutkové podstaty trestného činu lichvy, který spočívá v hrubém nepoměru, přičemž dovodil, že lichvářskou povahu nemusí mít jen samotné plnění (jistina), které má poškozený poskytnout pachateli, postačí, má-li takovou povahu alespoň příslušenství pohledávky, např. úrok z půjčených peněz (Nejvyšší soud zde odkázal na své vlastní rozhodování prostřednictvím rozhodnutí 5Tdo 248/2003). Rozhodující orgán přitom vzal v úvahu určitou rizikovost úvěru, který obžalovaný poskytoval, oproti tomu však opětovně uzavřel, že

²⁰ Usnesení 4 Tz 15/2001.

²¹ Usnesení 5 Tdo 1282/2004.

musí existovat hranice, která odděluje standardní podnikatelskou činnost provozovanou v souladu s právním řádem a lichvu. Touto pomyslnou hranicí je ve smyslu trestního zákona to, co lze pokládat za hrubý nepoměr, mimo jiné to může být charakterizováno výší úroku, který v tomto konkrétním případě dosahoval až 200 % z půjčené částky ročně.

Rovněž bylo dosaženo závěru, že je naprosto nerozhodné, kdo inicioval uzavření smlouvy o půjčce, kdo navrhl tento postup jako první, zda poškozený nebo pachatel. V každém případě nelze akceptovat názor, že podniknutí prvního kroku ze strany poškozeného k uzavření kontraktu o půjčce nahrazuje jeho souhlas se svým vlastním „poškozením“. Objektem trestného činu lichvy dle § 253/1 tr. zákona není pouze ochrana soukromého majetku poškozeného, ale i obecnější ochrana společnosti před uplatňováním hrubě nepřiměřených podmínek pro poskytnutí plnění v závazkových vztazích. Zmíněné ustanovení trestního zákona ohledně trestného činu lichvy tudíž neochraňuje pouze soukromé zájmy poškozeného jednotlivce v jeho majetkové sféře, nýbrž se zabývá i širšími vztahy v rámci společnosti. Má chránit i svobodu rozhodování jednotlivých subjektů při uzavírání závazkových vztahů a do jisté míry dohlížet nad obsahem těchto závazků. Narušení této svobody by mohlo vést k hospodářsky neopodstatněným přesunům majetku a k negativním sociálním dopadům.

Jedním z problémů, kterým se uvedené rozhodnutí zabývá, je tzv. palichva. Soud konstatuje, že pokud si pachatel nejdříve – zneužívaje tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti nebo rozrušení poškozeného – dá slíbit plnění, jehož hodnota je v hrubém nepoměru k hodnotě vzájemného plnění, a poté takovou pohledávku sám uplatňuje, přičítá se mu z hlediska viny jen jednání dle § 253/1 alinea první trestního zákona, nikoliv (též) jednání podle § 253/1 alinea druhá trestního zákona (tzv. palichva).

K tomu v usnesení uvádí, že pokud obviněný začal nárokovat plnění a hrozit realizací převodu nemovitostí, v nichž poškození buď přímo bydleli, nebo se jednalo o podstatnou část jejich majetku, vyvolalo to na jejich straně jednu z nejzávažnějších forem tísně a obviněný tak podle názoru soudů naplnil znaky trestného činu lichvy podle § 253/1 alinea druhá trestního zákona. V obecném smyslu je možná situace, kdy pachatel nejprve sjedná s poškozenými, kteří jednají ve stavu tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti nebo rozrušení plnění vykazující hrubý nepoměr (ve vztahu k vzájemnému plnění pachatele) a toto plnění postupně později uplatňuje, přičemž trestného činu se dopustí až zmíněným uplatněním lichvářské pohledávky. Může se tak stát tehdy, jestliže pachatel sjednal původní lichvářskou pohledávku bez toho, aniž by věděl o tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti nebo rozrušení poškozeného, pokud mu ovšem uvedený stav poškozeného byl znám alespoň v době, kdy uplatnil svou lichvářskou pohledávku (i zde Nejvyšší soud odkazuje na rozhodnutí sebe sama ze dne 22. 4. 2003 sp. zn. 5Tdo 248/2003). I v této chvíli však musí platit, že stav tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo rozrušení poškozeného v době slíbení nebo poskytnutí plnění objektivně existoval a sjednání hrubě nepoměrného plnění je s ním v příčinné souvislosti.

Nejvyšší soud tedy v obecné rovině konstatuje, že je možné, aby pachatel nevěděl o omezujících podmínkách na straně poškozeného, zejména tísně v době, kdy s ním kontrakt sjednával. Jestliže se však v době trvání smlouvy dozvěděl o tísně poškoze-

ného, jeho rozumové slabosti, zkušenosti nebo rozrušení a chtěl za tohoto stavu uplatnit pohledávku proti němu, která by byla založena, byť jen z části při uzavírání na skutečnostech, které při uzavírání smlouvy poškozeného omezovaly nebo svazovaly, dopouštěl by se trestného činu lichvy v jeho alinei druhé, tzv. palichvy. I tady by však platilo, že původní smlouva musela být sjednána za existence některého ze zákonných znaků limitujících svobodu vůle na straně poškozeného. Jediný rozdíl by byl v tom, že v době uzavírání smlouvy by pachatel nevěděl o tom, že takový znak existuje a dověděl by se to až v průběhu trvání vztahu.

Ke stejnému závěru došel Nejvyšší soud i v již několikrát zmiňovaném judikátu 5Tdo 248/2003, když řekl, že trestného činu lichvy podle citovaného ustanovení trestního zákona se lze touto formou jednání dopustit i tam, kde původní lichvářská pohledávka nebyla sjednána při vědomí dlužníkovy tísně, avšak takové vědomí bylo na straně věřitele prokázáno v době uplatnění lichvářské pohledávky v občanskoprávním řízení.

Podstata sporu spočívala v tom, že soud zprostil obžaloby obžalovaného M. Š., který zapůjčil 100 000,- Kč 7. 3. 2000 poškozenému K. H., dne 23. 4. 2000 mu zapůjčil dalších 100 000,- Kč, ačkoliv věděl, že poškozený K. H. se ocitl ve vážných finančních problémech a jeho firmě hrozí ukončení činnosti. Peníze mu přitom půjčil s tím, že mu jmenovaný bude měsíčně až do zaplacení celé částky platit měsíční úrok ve výši 11 000,- Kč. To také poškozený činil, a takto obžalovaný získal na úrocích za období od března 2000 do července 2001 částku 191 000,- Kč. Proti rozhodnutí soudu prvního stupně a rozhodnutí odvolacího soudu si nejvyšší státní zástupkyně podala dovolání, ve kterém mimo jiné uvedla, že odvolací soud se sice ztotožnil s názorem, že sjednané úroky v roční úrokové sazbě ve výši 66 procent je nutno považovat za lichvářský úrok, avšak dospěl k nesprávnému závěru, že trestní odpovědnost obviněného nelze dovodit ani z jeho dalšího jednání, protože v době, kdy si nechal slíbit lichvářské plnění, nevěděl, že je poškozený v tísní. Když byl o tomto stavu informován, neposkytoval mu vzájemné plnění, pouze přijímal úroky, jejichž zaplacení mohl podle odvolacího soudu poškozený bez jakýchkoli vážných následků odmítnout. Bylo poukázáno na to, že je sice nezpochybnitelným faktem, že obžalovaný nebyl informován o tísnivé hospodářské situaci poškozeného v době uzavírání obou půjček, na druhé straně však se na přelomu roku 2000 a 2001 dozvěděl o jeho špatné hospodářské situaci a při vědomí této mimořádně tíživé situace poškozeného, která dotyčnému nedovolovala platit sjednané měsíční úroky a bez ohledu na hrubý nepoměr částky zaplacené na úrocích v porovnání s celkovou výší obou půjček, uplatnil zbývající část sjednaného plnění v řízení občanskoprávním. Činil tak s vědomím krajně nevýhodného postavení poškozeného. Došlo tak k naplnění § 253/1 tr. zákona ve větě druhé, což je alternativní formou trestného jednání trestného činu lichvy – tzv. palichvou. Tuto je totiž nutno nahlížet jako na samostatnou skutkovou podstatu trestného činu lichvy.

Nejvyšší soud dává nejvyšší státní zástupkyni za pravdu, že v situaci, kdy poškozený zaplatil obviněnému na úrocích částku 191 000,- Kč a polovinu celkové jistiny ve výši 11 000,- Kč, tj. celkem částku 291 000,- Kč, poté přesto obviněný uplatnil vůči němu v občanskoprávním řízení pohledávku z úroků ve výši 117 000,- Kč, a tato mu byla soudem přiznána, měly se soudy náležitě zabývat otázkou, zda nebyla naplněna skutková podstata trestného činu lichvy podle § 253/1 věty druhé trestního zákona.

Prakticky poslední a nejčerstvější rozhodnutí týkající se problematiky lichvy pochází od Krajského soudu v Hradci Králové.²² Navazuje na předcházející judikáty Nejvyššího soudu (č. 85/1953, č. 53/1974 Sb.), které se zabývají možností souběhu majetkové trestné činnosti a trestného činu hospodářského, zkrácení daně, poplatku a jiné povinné platby dle § 148 tr. zákona. V tomto konkrétním případě sjednaly dvě strany mezi sebou soustavu půjček, kdy věřitel zapůjčil celkem částku 762 000,- Kč, postupně vyinkasoval od dlužníka 3 030 126,- Kč. Jak okresní soud, který se případem zabýval, tak Krajský soud v Hradci Králové, konstatovaly, že se jednalo o trestný čin lichvy dle § 253/1,2 tr. zákona. Věřitel byl však rovněž žalován jako pachatel trestného činu zkrácení daně, poplatku a podobné platby dle § 148/1,3c) tr. zákona, neboť příjmy, které získal ze zmiňované soustavy smluv, nezahrnul do svého daňového přiznání a neodvedl z nich daň z příjmu fyzických osob. Krajský soud v Hradci Králové dospěl k závěru, že zatajení příjmu, kterého pachatel docílil trestným činem v daňovém přiznání a neodvedením daně z takového příjmu, nelze posuzovat jako trestný čin zkrácení daně dle § 148 tr. zákona. Pachatel by se tak nepřímou nutil k oznámení své vlastní trestné činnosti, což se dostává do rozporu se zásadou, že k doznání nesmí být donucován žádným způsobem, zákaz donucení je obsažen v § 92/1 tr. řádu. Proto je v zásadě vyloučen souběh trestného činu lichvy s trestným činem zkrácení daně, poplatku a podobné platby, pokud by se oba trestné činy měly týkat stejného skutku.

VI. OBČANSKOPRÁVNÍ INSTITUTY POSTIHUJÍCÍ LICHVU A NEJČASTĚJŠÍ INSTITUTY OBČANSKÉHO ZÁKONÍKU, KTERÉ UŽÍVAJÍ LICHVÁŘI K POŠKOZOVÁNÍ SVÝCH DLUŽNÍKŮ

NEPLATNOST OBČANSKOPRÁVNÍCH SMLUV PRO ROZPOR S DOBRÝMI MRAVY

V českém občanském právu není definováno lichevní jednání jako zvláštní skutková podstata konání, která zapříčiňuje neplatnost občanskoprávních smluv. Z hlediska zákona a soudní praxe však takové kontrakty trpí neplatností v návaznosti na ust. § 3 a § 39 zákona č. 40/1964 Sb. – občanského zákoníku.

§ 3 odst. 1 občanského zákoníku k tomu praví:

Výkon práv a povinností vyplývajících z občanskoprávních vztahů nesmí bez právního důvodu zasahovat do práv a oprávněných zájmů jiných a nesmí být v rozporu s dobrými mravy.

§ 39 pak doplňuje:

Neplatný je právní úkon, který svým obsahem nebo účelem odporuje zákonu, nebo jej obchází a nebo se přičií dobrým mravům.

²² Usnesení KS Hradec Králové 10 To 369/2004.

V komentáři²³ je pak specifikováno, že nedovolené právní úkony jsou takové, které se ocitají v rozporu se zákonným zákazem – úkony *contra legem*, dále takové, které se snaží obcházet nějaké právní ustanovení – úkony *in fraudem legis*, nakonec to, co je pro smlouvy obsahující lichevní ujednání nejdůležitější, neplatné jsou všechny úkony proti dobrým mravům – *contra bonos mores*. V tomto posledním případě jde o úkony, jejichž náplň se ocitne v rozporu s obecně uznávaným míněním, které ve vzájemných vztazích mezi lidmi určuje, jaký má být obsah právního úkonu, aby byl v souladu se základními zásadami mravního řádu demokratické společnosti. Výčet dobrých mravů není možno, vzhledem k jejich mnohotvárnosti a pestrosti, určit. Navíc, vzdor stálosti dobrých mravů, dochází k jejich změnám a rozvíjení, ve smyslu časovém i místním, proto přičítá-li se daný úkon dobrým mravům, musí to být posouzeno soudem v daném čase a s přihlédnutím ke všem okolnostem konkrétního případu. Neplatnost právního úkonu dle § 39 je neplatností absolutní, tedy platí od samého počátku vztahu (*ex tunc*).

Z JUDIKATURY NEJVYŠŠÍHO SOUDU OHLEDNĚ SMLOUVY O PŮJČCE, KTERÁ ODPORUJE DOBRÝM MRAVŮM PRO NEPŘIMĚŘENOST ÚROKŮ

Základním způsobem, kterým mohou lichváři dosáhnout prostřednictvím smlouvy o půjčce rychlého a nepřiměřeného zbohatnutí, je stanovení úroků ve výši, která zásadním způsobem poškozuje protistranu, přičemž věřitel se nachází při uzavírání smlouvy v takové situaci, že se mu sjednání kontraktu jeví menším zlem, než odmítnutí návrhu. Kromě samotných úroků mohou mít lichvářský charakter i jiné instituty občanského práva, které jsou ve smlouvách užity, o nichž bude dále pojednáno v další kapitole.

Nejvyšší soud dospívá k právní větě, že v rozporu s dobrými mravy je zpravidla výše úroků sjednaná ve smyslu ust. § 658 odst. 1 občanského zákoníku, která podstatně přesahuje úrokovou míru v době jejich sjednání obvyklou, stanovenou zejména s přihlédnutím k nejvyšším úrokovým sazbám uplatňovaným bankami při poskytování úvěru nebo půjčky.²⁴

Ve věci samotné šlo o poskytnutí půjčky ve výši 300 000,- Kč, kterou žalovaný poskytl žalobci dne 4. 10. 1999, částka byla úročena 5 % měsíčně a měla být zaplacená do tří let od uzavření smlouvy, přičemž k zajištění pohledávky bylo podle zástavní smlouvy, uzavřené téhož dne – 4. 10. 1999, zřízeno zástavní právo k nemovitostem žalobce. Dne 31. 1. 2000 žalobce uzavřel se žalovaným další smlouvu, z níž vyplývalo, že si půjčil 600 000,- Kč, zavázal se peníze vrátit do tří let, opět byl stanoven úrok 5 % měsíčně. Namítal ještě, že při podpisu smlouvy převzal od žalovaného menší finanční částky, než jsou ty, co jsou uvedeny ve smlouvě. Žalobce se domáhal, aby bylo určeno, že smlouva je neplatná pro rozpor s dobrými mravy dle § 3 a § 39 občanského zákoníku.

Nejvyšší soud k tomu říká, že nepřiměřeně vysoké úroky sjednané při peněžité půjčce, jsou obecně považovány za odporující obecně uznávaným pravidlům chování

²³ Jehlička, Oldřich, a spol., *Občanský zákoník. Komentář*, C. H. Beck, 8. vydání, 2003.

²⁴ Usnesení 21 Cdo 1484/2004.

a vzájemným vztahům mezi lidmi a mravním principům společenského řádu, jsou v rozporu s dobrými mravy. Požadavek na nepřiměřené smluvní úroky současně naplňuje skutkovou podstatu trestného činu lichvy, a to za předpokladu, že jde (má jít) o plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru, že věřitel přitom zneužije tísně, nezkušenosti, rozumové slabosti nebo rozrušení dlužníka. Dohoda, kterou byly při peněžité půjčce sjednány nepřiměřené vysoké úroky je neplatná (§ 39 občanského zákoníku), a to buď pro rozpor se zákonem (je-li naplněna skutková podstata trestného činu lichvy, popřípadě jiného trestného činu), nebo byl rozpor s dobrými mravy v ostatních případech.

V konkrétní projednávané věci přitom žalobce jednal v tíživé situaci (byť nemusela dosáhnout intenzity vyžadované pro naplnění skutkové podstaty lichvy), ta vedla k tomu, aby souhlasil se sjednáním úroků z půjčené částky ve výši 5 % měsíčně (60 % ročně) při splatnosti půjčky na tři roky od uzavření smluv. Soudy zjistily, že úroková míra u úvěrů poskytovaných bankami, činila v době uzavření smluv o půjčce 9 %–15,5 % ročně, vzhledem k tomu, že dohodnutá výše úroku ve výši 60 % ročně téměř čtyřnásobně přesahovala horní hranici této obvyklé úrokové míry, je odůvodněn právní závěr, že šlo o ujednání, které je v rozporu s dobrými mravy a tedy ve smyslu ust. § 39 občanského zákoníku neplatné.

DALŠÍ OBČANSKOPRÁVNÍ INSTITUTY FIGURUJÍCÍ PŘI UZAVÍRÁNÍ LICHVÁŘSKÝCH SMLUV JAKO ZAJIŠŤOVACÍ INSTITUT, KTERÝ S PŘIHLÉDNUTÍM KE KONKRÉTNÍMU PŘÍPADU SE MŮŽE JEVIŤ JAKO LICHVÁŘSKÝ S PŘIHLÉDNUTÍM K JUDIKATUŘE

Smluvní pokuta dle § 544 občanského zákoníku je zajišťovacím institutem, který má za úkol vést strany občanskoprávního kontraktu ke smluvní kázní, k dodržení smlouvy. V případě, že dojde k jejímu porušení, je ten, v jehož neprospěch je smluvní pokuta sjednána, povinen zaplatit určitou finanční částku protistraně v důsledku toho, že svojí smluvní povinnost porušil a to i za situace, kdy druhému účastníkovi smlouvy nevznikne žádná škoda. Výše smluvní pokuty není zákonem omezena, ani jinak upravena, není ani řečeno, při porušení kterých povinností vyplývajících ze smlouvy, má vzniknout nárok na smluvní pokutu a při porušení kterých dalších nikoliv. Obě tyto závažné a důležité skutečnosti, týkající se citovaného zajišťovacího institutu, se ponechávají na vůli stran smlouvy, které si je mohou sjednat prakticky dle své vůle. Neznamená to však, že by mohly postupovat naprosto svévolně a neomezeně. Nesmí se totiž dostat do rozporu s dobrými mravy z hlediska § 3 odst. 1 občanského zákoníku. Ustanovení o dobrých mravech ohraničuje a koriguje naprosto neomezenou smluvní volnost a libovůli stran při sjednávání smluvní pokuty.²⁵ Dle tohoto rozhodnutí smluvní pokuta ve výši 10 000,– Kč za každý i započatý měsíc prodlení se splácením dluhu, jež byla sjednána mezi účastníky smlouvy o půjčce peněz ve výši 30 000,– Kč, je právním úkonem, který je v rozporu s dobrými mravy. Proto se jedná o právní úkon neplatný a právo na zaplacení takové smluvní pokuty nelze v soudním řízení přiznat. Soud uzavírá tím, že není možno sjednat smluvní pokutu ve výši čtyřnásobku půjčené částky za rok.

²⁵ Usnesení 15 Co 126/94.

Dalším zajišťovacím institutem, který bývá zpravidla v rámci lichvářských smluv zneužíván věřiteli, je zástavní právo. Podle § 552 občanského zákoníku, lze pohledávku zajistit zástavní smlouvou. Dle § 152 občanského zákoníku a následujících (část o věcných právech), slouží zástavní právo k zajištění pohledávky pro případ, že dluh, který jí odpovídá, nebude včas splněn s tím, že v tomto případě lze dosáhnout uspokojení z výtěžku zpeněžení zástavy. Právo může směřovat proti věci movité i nemovité. Lichvářský charakter může mít takové zajištění v případě, že jako zástava slouží věc nepoměrně větší hodnoty, než je finanční částka, která je předmětem samotné smlouvy za splnění dalších okolností – např. tísňe na straně dlužníka.

Úplně stejného charakteru může být tzv. zajišťovací převod práva (fiduciární převod práva) dle § 553 odst. 1 občanského zákoníku. To znamená, že může být ve smlouvě písemně sjednáno, že dlužník převede své právo (např. vlastnické právo k nemovitosti) na věřitele s tím, že věřitel je povinen zpět právo na dlužníka převést poté, co bude pohledávka, kterou je právo zajištěno, ze strany dlužníka uhrazena. I k tomuto institutu platí obecně slova, která byla řečena shora, že lichvářský charakter vykazuje takový převod práva, kdy jeho hodnota výrazně převyšuje pohledávku zajištěnou. Bylo naznačeno, že jak fiduciární převod práva, tak zástava, v případě, že se jedná o zajišťovací instituty smluv s lichvářským charakterem, se většinou týkají nemovitostí dlužníků, které slouží jako zástava ve prospěch jejich věřitelů, hrozí do budoucna, že tyto osoby o své věci daleko větší hodnoty, než je zajištěná pohledávka, ve prospěch věřitelů přijdou.

Kromě těchto dvou zmíněných případů přistupují lichváři často na uzavření kupní smlouvy, kde oni jsou uvedeni jako kupující a jejich dlužníci jako prodávající ve vztahu k nemovitostem, které vlastní. Smlouva bývá většinou datována k okamžiku uzavření smlouvy o půjčce, s tím, že si ji lichvář ponechá, pokud mu bude částka řádně a včas vrácena, je smlouva předána zpět dlužníkovi. Pokud však k zaplacení dluhu nedojde, věřitel podá návrh na vklad svého vlastnického práva k nemovitosti dlužníka na základě této kupní smlouvy. Podle rozhodovací praxe soudů a zákona se ovšem lze domáhat nápravy, neboť se jedná o tzv. „propadnou zástavu“. Občanský zákoník totiž v § 169 písm. e) stanoví, že ujednání zástavních smluv, dohod o vypořádání dědictví a samostatně uzavřených ujednání jsou neplatná, jestliže stanoví, že při prodlení s plněním zajištěné pohledávky zástava propadne zástavnímu věřiteli, nebo si ji zástavní věřitel může ponechat za určenou cenu, pokud zvláštní zákon nestanoví jinak. V rozporu se zákonem není uzavření kupní smlouvy k nemovitosti dlužníka v době, když již možnost uspokojení ze zástavy vznikla (dlužník řádně a včas nesplnil svůj závazek). V rozporu se zákonem není ani již zmíněný zajišťovací převod práva dle § 553 občanského zákoníku, kdy tedy přejde vlastnické právo na osobu věřitele s ujednáním (rozvazovací podmínkou), že v případě splnění závazku dlužníkem dojde ke zpětnému převodu vlastnického práva k zástavě na dlužníka. Jestliže však k uzavření kupní smlouvy dojde současně se smlouvou o půjčce, tedy předtím, než se závazek z půjčky dlužníka stal splatným, je uzavření takové smlouvy prakticky tzv. „propadnou zástavou“. Jde tudíž o ujednání neplatné (rozhodnutí Nejvyššího soudu 21Cdo 2535/99, 22Cdo 1273/2000, Odo 928/2003, 21Cdo 2204/99, 22Cdo 1172/2004).

Posledním institutem, který bych chtěl zmínit, často sloužícím k zajištění práv věřitelů z lichvářských smluv, je směnka, která je upravena mimo občanský zákoník

v Zákoně směnečném a šekovém č. 191/1950 Sb. Jedná se o zvláštní druh listiny, na základě níž se jedna strana zavazuje vyplatit druhé straně určitou finanční částku, buď do určitého data, popřípadě v okamžiku, kdy se strany opět setkají (směnka na viděnou). Zmíněný zákon velmi přísně upravuje formální náležitosti směnky, co všechno musí obsahovat. Pokud listina takové náležitosti nemá, není ve smyslu zákona ani směnkou. Směnečný věřitel (ten, kdo má nárok na vyplacení určité částky), je ve značné výhodě ve srovnání např. s věřitelem ze smlouvy o půjčce, neboť Zákon směnečný a šekový vymezuje jen malou možnost, jak se může dlužník vůči uplatněné směnce v rámci soudního řízení hájit, dále je upraveno zvláštní řízení o směnce před soudy, které je zbaveno formalismů a směřuje k tomu, aby se držitel směnky co nejrychleji a nejúčelněji svého práva před soudem domohl. V rámci sjednávání lichvářských smluv o půjčce finančních prostředků často dochází k situaci, kdy dlužník si ještě navíc, nad rámec smlouvy, nechá od věřitele podepsat směnku na částku vícenásobně převyšující hodnotu peněz, které byly skutečně půjčeny. Směnku pak užije v případě, kdy mu není dluh řádně a včas uhrazen k tomu, aby na dlužníkovi získal co nejrychleji a nejúčelněji své finanční prostředky zpět, ovšem lichvářský charakter takové směnky spočívá nejčastěji právě v tom, že je vystavena na daleko vyšší hodnotu ve prospěch věřitele, než byla původní smlouva o půjčce.

VII. PRÁVNÍ ÚPRAVA PROBLÉMU LICHVY V NĚKTERÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍCH

NĚMECKO

U našich západních sousedů je lichva v rovině občanského práva zvláště definovaným případem právního obchodu, který odporuje dobrým mravům. Existuje velmi úzké propojení mezi občanským zákoníkem a trestním zákoníkem, jde-li o postužení lichvy jako modelu nedovoleného chování.

§ 138 občanského zákoníku zní:

§ 138

1. Právní obchod, který odporuje dobrým mravům, je neplatný.
2. Neplatný je především právní obchod, kterým někdo tím, že využije tísně, nezkušenosti, nedostatku schopnosti úsudku nebo značného nedostatku pevné vůle druhého, sobě, nebo někomu třetímu za službu slíbí nebo poskytne majetkové výhody, které v nápadném nepoměru službě odporují.

Na to navazuje úprava trestného činu lichvy – § 291 tr. zákona.

§ 291

1. Kdo využije tísně, nezkušenosti, nedostatku možnosti posouzení nebo značného nedostatku pevné vůle druhého s tím, že sobě nebo někomu třetímu

- 1/ za pronájem prostoru k bydlení nebo s tím spojených vedlejších služeb,
- 2/ za poskytnutí půjčky,
- 3/ za jinou službu nebo
- 4/ za zprostředkování jedné z výše uvedených služeb nechá slíbit nebo poskytnout majetkové výhody, které stojí v nápadném nepoměru ke službě nebo jejímu zprostředkování, bude potrestán trestem odnětí svobody do tří let nebo peněžitým trestem. Spolupodílí-li se více osob jako zprostředkovatelé nebo jiným způsobem a vyplývá-li z toho nápadný nepoměr mezi veškerými majetkovými výhodami a veškerými protislužbami, tak platí věta první pro každého, který využije tísně nebo jiné slabosti druhého pro sebe, nebo někoho třetího k docílení přehnané majetkové výhody.

2. Ve zvlášť těžkých případech se uděluje trest odnětí svobody od šesti měsíců do deseti let. Obzvlášť těžký případ je zpravidla dán, když pachatel:

- 1/ činem přivede druhého do hospodářské nouze,
- 2/ udělá si z trestné činnosti živnost,
- 3/ směnkami si nechá naslibovat lichvářské majetkové výhody.

Z uvedených skutkových podstat občanského zákoníku a trestního zákona je zřejmé, že okolnosti, za kterých je právní obchod z hlediska občanského práva neplatný, z hlediska trestního práva trestně postižitelný, jsou poněkud rozsáhlejší a volněji vykladatelné, než je tomu v českém právu. Tísni se, dle komentáře, rozumí, když se oběti lichvy jeví nabízený lichvářský obchod jako menší zlo. (Např.: aby dotyčný uhradil splatné peněžní dluhy, vezme si u soukromé osoby půjčku s úrokem 10 % na den.) Nezkušeností pak je nedostatek životních a obchodních zkušeností (příkladem je, když cizinec, který se právě přistěhoval do Německa, si pronajme malý, jednopokojový byt za přemrštěnou cenu za měsíc z toho důvodu, že se nevyzná v místních poměrech). Nedostatkem schopnosti úsudku je, když někomu chybí schopnost nechat se při právně-obchodních jednáních vést rozumnými úvahami nebo zhodnotit ekvivalentní vztah oboustranných služeb (příkladem je osoba s nižší inteligencí, která uzavře pro ni jednoznačně nevýhodnou komplikovanou pojistnou smlouvu). Nedostatkem pevné vůle se rozumí snížená schopnost odporu (drogová závislost nebo alkoholismus) – tato okolnost skutkové podstaty v českém právu úplně chybí, ani komentář trestního zákona ve svém výkladu s ní prakticky nepočítá. Vykořisťováním je vědomé využití dané situace oběti lichvy, která je špatná, pachatel musí jednat úmyslně. Tak jako v našem právu, i v německém, se posuzuje nápadný nepoměr mezi službou a protislužbou individuálně, na základě toho či kterého konkrétního případu.

V odst. 1 ust. § 291 o lichvě, německého trestního zákona, jsou pečlivě rozeepsány jednotlivé situace, za kterých okolností, při jakých obchodech, může ke sjednání lichvářské smlouvy dojít. Zvláštní pozornost je kladena pronájmu prostoru k bydlení nebo s tím spojených vedlejších služeb, poskytnutí půjčky, jakékoliv jiné službě nebo zprostředkování jedné z těchto služeb. Lichva týkající se nájmu je tudíž v Německu zvláštním případem lichvy, dotýká se jak trestněprávní, tak civilněprávní oblasti. Skut-

ková podstata tohoto trestného činu je dána, v právníkové interpretaci, když smluvený nájem převyšuje srovnatelný běžný nájem na daném místě o 50 %, jde-li o živnostenské podnikání, je posuzování soudu nejednotné, udává se kritérium více benevolentní – 100 %. Nájem musí být v nápadném nepoměru ke službě pronajímatele. Dotčená osoba se může domáhat jednak neplatnosti takto sjednaného nájmu, jednak může namítat jeho nedovolenost v trestním slova smyslu. Je-li naplněn nápadný nepoměr tak, jak bylo řečeno shora, jsou-li splněny i další podmínky skutkové podstaty trestného činu lichvy, nastupuje odpovědnost pronajímatele dle § 291 tr. zákona. Jestliže parametry smlouvy nedosahují intenzity útoku, který odpovídá trestnému činu, může jít o přestupek (ordnungswidrigkeit), tj. když nájem v důsledku využití malé nabídky srovnatelných bytových prostorů, překračuje o 20 % nájem na daném místě běžné. Rovněž může jít o právní obchod, který je neplatný z hlediska § 138 občanského zákoníku, nájemce pak může prokázat, že se nacházel v tísní, když si předražený byt pronajal, má také právo zdráhat se pronajímateli zaplatit nájem, dokud dotyčná suma nebude přiměřená, popřípadě přeplacené nájemné může v rámci občanskoprávního řízení požadovat zpět, když promlčecí dobou jsou čtyři roky.

Německá judikatura se již zabývala i otázkou, zda se jedná o případ lichvy, když zaměstnavatelem vyplacená mzda zahrnuje zhruba dvě třetiny mzdy v místě obvyklé, jestli taková částka není „nápadným nepoměrem“.²⁶ Žalobkyně se ve věci domáhala doplacení finančních prostředků od roku 1990 do roku 1998 z titulu mzdy, kterou pobírala u svého zaměstnavatele a která se stala v průběhu let dobrým mravům odporující tím, že pracovníci zařazení na stejných místech jako žalobkyně, pobírali zhruba o třetinu vyšší mzdu. Dotyčná se dožadovala dle § 242 německého občanského zákoníku uplatnění pracovněprávního principu stejného zacházení, který se v jejím případě měl dostat do vážného rozporu se smluvní svobodou v oblasti uzavírání pracovněprávních smluv. Spolkový pracovní soud však uzavřel, že nárok na úhradu platu nevyplývá z pracovněprávního principu stejného zacházení, princip smluvní svobody má v oblasti pracovněprávních vztahů přednost. Princip stejného zacházení lze použít teprve na základě toho, když zaměstnavatel posuzuje výkon podle určitého poznatelného a generalizujícího měřítka. Tvrzení žalobkyně, že dva srovnatelní zaměstnanci s podobnou činností jsou lépe placeni, pro projev přestupku proti principu stejného zacházení nestačí. Žalobkyně neprokázala, že žalovaná firma poskytuje vyšší úhrady podle nějakého jednotícího znaku. Nemůže si tudíž nárokovat běžnou úhradu mzdy v rozporu s pracovní smlouvou. Soud se rovněž zabýval nápadným nepoměrem mezi službou a protislužbou a uplatněním § 138 odst. 1 občanského zákoníku, ohledně neplatnosti obchodů, které odporují dobrým mravům. Nápadný nepoměr v tomto případě chybí, není jím skutečnost, že žalobkyně pobírala plat ve výši zhruba 70 % obvyklého platu pro ten druh činnosti, který vykonávala, na území, kde byla činnost vykonávána. Spolkový soud již v minulosti v jednom případě rozhodl, že nápadný nepoměr je dán tam, kde takový plat nedosahuje dvou třetin platu obvyklého v místě pro určitý druh činnosti. To však není projednávaný případ.

²⁶ BAG, Urteil vom 23. 5. 2001-5 AZR 527/99 (Lexetius.com/2001, 1748(2002/2/151) (Spolková republika Německo).

Skutková podstata trestného činu lichvy, obsažená v článku 226 portugalského trestního zákona, byla naposledy reformována v roce 1995.

Zní:

1. Kdo, s úmyslem dosáhnout majetkového prospěchu pro sebe nebo pro jinou osobu, zneužívající tísně, duševní zaostalosti, duševní neschopnosti, nezralosti, nezkušenosti dlužníka nebo vztahu jeho závislosti, ho nechá, aby se zavázal, poskytl, nebo slíbil, v jakékoliv formě, v jeho prospěch nebo ve prospěch jiné osoby finanční výhodu, která bude, podle okolností případu výrazně v nepoměru s protiplněním, bude potrestán trestem odnětí svobody do dvou let, nebo peněžitým trestem do 240 dní.
2. Pokus je trestný.
3. Zahájení trestního řízení závisí na žalobě.
4. Pachatel je potrestán trestem odnětí svobody do pěti let nebo peněžitým trestem do šestiset dní, jestliže:
 - a) lichva je způsobem jeho života
 - b) zastírá nezákonnou výhodu tím, že vyžaduje uznání dluhu nebo předstírá vznik závazku, nebo
 - c) vědomě vyvolá prostřednictvím lichvy majetkovou škodu poškozeného,
5. Tresty uvedené v předchozích odstavcích jsou speciálně sníženy nebo zaniká trestnost činu, pokud pachatel před vyhlášením rozsudku soudou prvního stupně:
 - a) upustí od převzetí zamýšlené finanční výhody
 - b) odevzdá získaný finanční přebytek povýšený o zákonný poplatek (úrok z prodlení) od dne získání přebytku, nebo
 - c) změnil závazek se souhlasem druhé strany tak, aby byl v souladu s pravidly dobré víry.

Zákonné znaky skutkové podstaty portugalského trestného činu lichvy, jsou konstruovány podobně, jako je tomu v českém právním řádu. Neexistují výrazné rozdíly v chápání tísně, duševní zaostalosti, duševní neschopnosti, nezralosti, nezkušenosti dlužníka nebo vztahu jeho závislosti.

Velmi jasným, přehledným, pro nás jistě zajímavým způsobem je však řešena otázka výrazného nepoměru plnění v rámci lichvářského závazku.²⁷ Hodnocení vychází z ust. § 282 a § 1146 občanského zákoníku, která zvažují v případech neplatnosti smluv obsahujících úroky (vycházíme-li ze současného komentáře týkajícího se těchto článků), že nezákonný je každý úrok přesahující úrok běžný o 3–5 % ročně, když je třeba u každého konkrétního případu zvážit, zda existuje reálná záruka navrácení půjčených finančních prostředků či nikoliv. Pro účely trestního práva a trestného činu lichvy pak úroky vyšší než 7 % až 9 % ročně, opět záleží na tom, zda je dána reálná záruka vrácení finančních prostředků či nikoliv, jsou považovány za lichvářské, a tudíž zakládají výrazný nepoměr a tvoří znak skutkové podstaty trestného činu lichvy. Z hle-

²⁷ Jorge de Figueiro Dias, Código Penal. Comentário Conimbricense. Tom II.

diska občanského práva je tedy namísto označit za neplatnou tu smlouvu o půjčce, kdy majetkový prospěch jedné strany z jejího uzavření a plnění je přílišný, přesahující úroky běžně poskytované finančními ústavy v tom poměru, který je uveden shora, v případě uznání viny trestným činem lichvy musí být majetkový prospěch jedné ze stran ještě vyšší, než je tomu v otázce občanskoprávní neplatnosti smlouvy, musí být z takového kontraktu dosaženo velmi výrazného majetkového prospěchu.

Formální konstrukce skutkové podstaty trestného činu lichvy obsahuje výslovné vyjádření, že pokus u tohoto trestného činu je trestný, neboť portugalský zákon v jednotlivých ustanoveních zvláštní části trestního zákona musí výslovně stanovit, že pokus je u té či které skutkové podstaty trestným činem. Komentář, který byl k tomuto ustanovení sepsán, však považuje zavedení trestnosti pokusu za nešťastné, a to proto, že porušení zájmu chráněného trestním zákonem v případě trestného činu lichvy, se děje již pouhým příslibem realizace nepoměrného plnění nebo pouhým přijetím lichvářského návrhu. V mnohých případech je tak pokus omezen na „pouhý úmysl“, předložit nabídku lichvářského návrhu.²⁸ Stadium pokusu ve vývoji tohoto trestného činu se tak omezuje na moment, který bezprostředně předchází uzavření lichvářské smlouvy, docílí se tak kriminalizace jakéhosi přípravného jednání. Ještě výraznější argument, který hovoří proti trestnosti pokusu v portugalském trestním zákoně, vyvstane, když se zváží podmínky zániku trestnosti činu lichvy, nebo speciálního snížení trestu v odst. 5 článku 226. Pachatel, který se dopustí pokusu trestného činu lichvy, nemůže využít možnosti zániku trestnosti činu, nebo speciálního snížení trestu, neboť nemůže upustit od převzetí zamýšlené finanční výhody, když ještě žádný závazek v podstatě nebyl sjednán, nemůže odevzdat získaný finanční přebytek, protože ještě žádného zisku ze zamýšleného lichvářského závazku nedosáhl, nemůže ani závazek změnit, neboť takový závazek prakticky dosud nebyl uzavřen. Čili obecně je tak pachatel dokonatého trestného činu zvýhodňován zákonem proti tomu, kdo se dopustí pouhého pokusu.

Dalším zajímavým momentem je odst. 3 čl. 226, kde se stanoví, že zahájení trestního řízení závisí na žalobě (některé trestné činy v portugalském právu jsou delikty návrhovými – státní zástupce podá žalobu pouze na základě návrhu poškozeného), zjišťujeme tedy, že k trestnímu stíhání lichvy dochází jen tehdy, jestliže strana poškozená projeví iniciativu a žádá o projednání skutku.

Kvalifikované skutkové podstaty obsažené v odst. 4 odpovídají prakticky kvalifikovaným skutkovým podstatám, které jsou součástí i německého trestního zákona. Výrazně vyšší hranice trestní sazby je určena pro ty osoby, které svoji obět konáním poškodily natolik, že vyvolaly její majetkovou zkázu, popřípadě lichva se stala způsobem života pachatele, což je ekvivalentem lichvářského podnikání provozovaného po živnostensku, nebo když osoba, která má mít z nerovného kontraktu prospěch, zastírá vzniklou nezákonnou finanční výhodu tím, že vyžaduje uznání dluhu, nebo předstírá, že finanční výhoda vznikla plněním závazku, který je po formální a materiální stránce naprosto zákonný a správný. Portugalské soudy v praxi považují za závažnější formu jednání kvalifikované skutkové podstaty obsažené v článku 4 písm. a), c) příslušného zákonného ustanovení o lichvě.

²⁸ Jorge de Figueiro Dias, Código Penal. Comentário Conimbricense. Tom II.

Článek 226 v odst. 5 obsahuje zvláštní formy účinné lítosti, které mají za důsledek zánik trestnosti činu, nebo speciální snížení trestu. K jednání pachatele trestného činu musí dojít dříve, než je vyhlášen rozsudek prvního stupně. Do té doby může upustit od převzetí zamýšlené finanční výhody, odevzdat získaný finanční přebytek povýšený o zákonný poplatek, nebo změnit závazek tak, aby byl v souladu s pravidly dobré víry. Pokud tak učiní, může využít účinné lítosti. Tímto je zvyrazněno, že zákon dává přednost restituci poměrů, které sjednání lichvářského kontraktu předcházely, reparaci v případě nepříznivých následků takového konání, represi – potrestání lichváře, stavi na poslední místo. Zajímavý je výklad komentáře, kdy dojde k zániku trestnosti skutku a kdy, ve kterých případech, je namíste pouze speciální snížení trestu. Je třeba říci, že lichva je deliktem porušovacím, moment dokonání trestného činu se však neshoduje s okamžikem dokončení. Dokonáním je uzavření lichvářského závazku nebo příslibení přílišné majetkové výhody, dokončením je vznik následku, který pachatel zamýšlel – způsobení majetkové škody oběti. Právě toto měřítko je rozhodné pro posouzení, je-li namíste v případě účinné lítosti vyslovit zánik trestnosti činu nebo pouze přistoupit ke speciálnímu snížení trestu.²⁹ První postup je logický a jasný v případě účinné lítosti ohledně základní skutkové podstaty trestného činu lichvy obsažené v odst. 1 čl. 226, přichází v úvahu i v případě spáchání kvalifikované skutkové podstaty dle téhož článku – odst. 4 písm. b) tr. zákona. Z těchto jednání ještě nemusí být způsoben následek ve formě škody. Těmto formám trestného činu odpovídají způsoby účinné lítosti rozhodné v odst. 5 pod písm. a), c), tedy upuštění od převzetí finanční výhody nebo změna závazku. Jestliže však již došlo k dokončení trestného činu a škoda byla způsobena, nebude namíste zánik trestnosti, přichází v úvahu zmírnění trestu jako takového, jestliže pachatel jedná způsobem uvedeným v odst. 5 písm. b) – odevzdá získaný finanční přebytek povýšený o zákonný poplatek. Této formě zániku účinné lítosti zpravidla odpovídají kvalifikované skutkové podstaty v odst. 4 pod písm. a) a c), kdy lichva je způsobem života pachatele, popřípadě je vědomě vyvolána majetková zkáza oběti, v obou těchto situacích je zřejmé, že již ke způsobení majetkové škody došlo, neboť: a) lichvář jednal opakovaně, b) vůči více osobám, c) k nepříznivému následku již došlo a zákon s ním přímo počítá.

ŠPANĚLSKO

Postižení lichvářského jednání je založeno na Zákoně o potlačení lichvy z 23. 7. 1908. V prvním článku se praví, že neplatná je každá smlouva o půjčce sjednávající úrok významně převyšující úrok normální, který je ve výrazném nepochybně s okolnostmi případu, za podmínek, kdy se dlužník nachází v tísní, nebo je osobou nezkušenou, popřípadě omezenou svými mentálními schopnostmi. Taktéž je neplatný každý kontrakt, předpokládající že bude odevzdána větší hodnota, než ta, která je ve smlouvě uvedena, ať jsou jakékoliv okolnosti. Neplatné je rovněž zřeknutí se vlastního práva, k němuž dlužník přistoupí na základě takové nerovné smlouvy.

²⁹ Jorge de Figueiro Dias, Código Penal. Comentário Conimbricense. Tom II.

V článku 3 téhož zákona se praví, že vysloví-li soud, neplatnost smlouvy na základě zákona o potlačení lichvy, je dlužník povinen vrátit to, co od věřitele získal, v případě, že částka již byla plně uspokojena nebo byly uspokojeny i úroky, je věřitel povinen vrátit všechno, co přesahuje půjčený kapitál. Norma myslí i na případy, kdy v minulosti, před její účinností, již byly nerovné právní smlouvy o půjčkách sjednány. V takovém případě je dlužník povinen zaplatit věřiteli částku, kterou si půjčil, zvýšenou o úrok v místě obvyklý, pokud již zaplacené finanční prostředky přesáhly základní půjčený kapitál a úroky obvyklé, je věřitel zavázán k tomu, aby dlužníkovi vydal dlužní úpis na tu částku, která jistinu a obvyklý úrok překračuje.

Jestliže dojde k tomu, že soud prohlásí smlouvu za lichvářskou, jde přitom o kontrakt sjednaný po účinnosti řečeného zákona, je uloženo věřiteli tím samym soudem trestní opatření spočívající v pokutě, tehdy stanovené v rozmezí 500–5000 peset podle závažnosti zneužití práva a stupně recidivy věřitele (článek 5). Taktéž se zřizuje podle článku 7 zákona registr, v němž jsou celostátně vedeny smlouvy, které byly prohlášeny za neplatné.

Důležitou součástí zákona je ustanovení článku 9, které říká, že se zákon uplatní nejen na smlouvy o půjčce, ale i na další kontrakty, které smlouvě o půjčce odpovídají svým obsahem a náplní.

V posledních ustanoveních Zákona o potlačení lichvy je specifikováno, že stejně jsou postihovány smlouvy, které někdo uzavře s nezletilými, popřípadě s osobami, které nemají dostatečné psychické kapacity, jsou nezpůsobilé k uzavírání smluv. V těchto kauzách musí věřitel prokazovat, že nevěděl o nedostatku věku nebo způsobilosti na straně druhé.

Konečně v článku 14 se praví, že věřitel i dlužník může být dle trestního zákona postižen, jestliže změní datum uzavření smlouvy nebo předstírá existenci zajišťovacích institutů ve smlouvě, a to z toho důvodu, aby zastřel pravý charakter smlouvy, nebo za pomoci falšování data, kdy byla smlouva uzavřena, docílil toho, aby smlouva za neplatnou prohlášena nebyla.

Na rozhodnutí španělského Nejvyššího soudu³⁰ lze nejlépe demonstrovat, jakým způsobem je zákon o potlačení lichvy uplatňován. Ze skutkových zjištění je patrné, že strana žalující vlastnila nemovitosti a půjčila si u banky na ně formou hypotéky 13 500 000,– peset, dále vznikly dluhy na úrocích ve výši 578 869,– peset a 322 580,– peset. Dlužníci se dostali do finanční tísně a 8. 2. 1993 uzavřeli s protistranou kupní smlouvu, na základě níž převedli všechny nemovitosti za částku 14 993 416,– peset včetně další výdajů 923 416,– peset. Hned další den, 9. 2. 1993, uzavřeli se stejnou osobou smlouvu o nájmu, týkající se předmětných nemovitostí, v níž se zavázali splácet každé tři roky po dobu patnácti let částku 16 621 632,– peset. Po skončení tohoto nájmu měla být nemovitost na ně převedena zpět v rozmezí šesti měsíců po ukončení nájmu, a to za částku 27 000 000,– peset. Odhadní cena nemovitostí v době prvního prodeje přitom činila 38 020 000,– peset. Nejvyšší soud tak dospívá k následujícím závěrům. Všechny uzavřené smlouvy, ať již se jedná o první smlouvu kupní, smlouvu o nájmu a následně smlouvu o zpětné koupi nemovitosti, simulují a zakrývají pravou podstatu věci, jedná se o zastřenou smlouvu o půjčce. Z tohoto důvodu je celý soubor

³⁰ Sentencia del Tribunal Supremo de Espana, sentencia de 21 de Febrero de 2003 (Španělsko).

smluv neplatný na základě Zákona o potlačení lichvy za užití článku 9 zmiňovaného zákona. Protistrany jsou povinny si jednotlivá plnění vzájemně vrátit v té výši, v jaké ještě nebyly finanční prostředky zaplacený. Rozhodnutí argumentuje tím, že k prvnímu prodeji došlo za částku podstatně sníženou oproti odhadní ceně, vzápětí byla uzavřena smlouva o nájmu, která obsahuje velmi atypické a přemrštěné podmínky pro placení nájmu, konečně třetí smlouva o zpětné koupi nemovitosti, stanovuje cenu dvakrát vyšší, než je cena stanovená v první kupní smlouvě, přičemž ani tato, ani předcházející hodnota neodpovídá odhadní ceně.

V komentáři k rozhodnutí a odůvodnění³¹ se dále rozebírají situace, kdy je možno postupovat na základě zákona o potlačení lichvy. Nejedná se pouze o klasické a typické smlouvy o půjčce, může jít i o jiné kontrakty, které však pravý smysl věci skrývají a jsou ve svém obsahu smlouvami o půjčce. Zákon se však nevztahuje na všechny zastřené právní úkony, pouze na ty, které mají lichvářský charakter. Pokud se jedná o jiné smlouvy, které neodpovídají pojmu lichva, může být jejich neplatnost z důvodu, že jsou jimi zastírány jiné právní úkony, prohlášena na základě obecných ustanovení občanského zákoníku, nikoliv však Zákona o potlačení lichvy. Rovněž tak je specifikováno, že postupu, který soud zvolil, nemusí předcházet prohlášení smlouvy za neplatnou podle občanského zákoníku, mechanismus takového postupu má samotný zákon o potlačení lichvy, jde však o neplatnost *sui generis*, jejíž důsledky jsou konkretizovány zákonem, na základě jehož je neplatnost vyslovena, nemůžou se na následky takového vyslovení neplatnosti užít obecná ustanovení občanského zákoníku.

VIII. ÚVAHY O BUDOUCNOSTI USTANOVENÍ, KTERÉ SE TÝKÁ TRESTNÉHO ČINU LICHVY

V roce 2006 neuspěl v poslanecké sněmovně návrh nového trestního zákona, kde předkladatel v § 194 vykonstruoval novou skutkovou podstatu trestného činu lichvy. Tento návrh zněl:

§ 194

Lichva

1. Kdo zneužívá něčí rozumové slabosti, tísně, nezkušenosti, lehkomyšlnosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru,

nebo

kdo takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu ji uplatnit na sebe převede, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti.

³¹ Maria Ángeles Parra Lucán, Comentario realizado en el marco del Proyecto de Investigación BJU 2002-01178 dirigido por el profesor Jesús Delgado Echeverría.

2. Odnětím svobody na 6 měsíců až pět let nebo peněžitým trestem bude pachatel potrestán,

- a) získá-li činem uvedeným v odst. 1 pro sebe nebo jiného značný prospěch,
- b) spáchá-li takový čin jako člen organizované skupiny,

nebo

- c) způsobí-li takovým činem jinému stav těžké nouze.

3. Odnětím svobody na tři léta až deset let bude pachatel potrestán,

- a) spáchá-li čin uvedený v odst. 1 za stavu ohrožení státu nebo za válečného stavu, za živelní pohromy nebo jiné události vážně ohrožující život nebo zdraví lidí, veřejný pořádek nebo majetek,

nebo

- b) získá-li takovým činem pro sebe nebo pro jiného prospěch velkého rozsahu.

V této části své práce bych chtěl pojednat o tom, v čem vidím slabiny současné právní úpravy trestného činu lichvy, v čem navrhovaná právní úprava do budoucna, kterou poslanecká sněmovna odmítla, kopíruje předcházející skutkovou podstatu, v čem je ona sama nedostačující, aby dosáhla svého účelu. Domnívám se, že zásadní chyba není ani tak v technických prostředcích, které zákonodárce zvolí, jako spíše v nazírání a chápání celého problému lichvy ze strany předkladatele zákona a následně i ze strany orgánů, které právo v České republice aplikují.

Lichvu je třeba chápat jako závažný celospolečenský problém, jehož důsledky se projevují jednak konkrétně, jednak abstraktně. Co je zřejmé na první pohled je, že dochází ke zcela neodůvodněným přesunům majetku ve prospěch osob, které zcela bezohledně zneužívají nedostatek regulace právních vztahů a právního vědomí ve svůj prospěch na úkor těch, kteří svá práva nedokáží s takovým důrazem hájit. Jednak vede lichvářské jednání ke ztrátě rozhodovací svobody jednotlivce ve smluvních vztazích, tedy ti lidé, kteří vstupují do takových závazků, již v tomto momentu postrádají jakoukoliv rozhodovací svobodu, do budoucna je jejich rozhodování ještě více vázáno tím, že jsou uzavřenou smlouvou, která je pro ně nevýhodná, omezování a tlačení ke konání, jehož by se bývali nedopustili, kdyby měli možnost svobodné volby. V abstraktní rovině pak lichva má za cíl ohrožení sociálního smíru, neboť se vytváří vrstva lidí, kteří získali majetek z těchto morálně i zákonně zavrženíhodných operací, na úkor skupiny obětí takového jednání, prohlubují se tak majetkové rozdíly a lidé, kteří jsou tak poškození, se ocitají ve stavu nouze, nedostatku, jako řešení se jim pak může jevit páchaní trestné činnosti za účelem získání finančních prostředků nezbytných pro život, popřípadě jsou více závislí na sociální pomoci od státu, což je také nežádoucím následkem. Tolerování lichevního jednání působí škody i v oblasti morálky a právního vědomí, neboť posiluje antipatie a odpor obyvatelstva k právnímu řádu, který umožňuje a dovoluje ničím neomezené okrádání jedné skupiny lidí druhou.

Jak již bylo naznačeno, současná právní úprava lichvy v trestním zákoně je nedostačující, nejsou využity všechny možné technické zákonné prostředky, aby bylo minimalizováno jednání, které tvoří skutkovou podstatu tohoto trestného činu. Ovšem pouhá zákonná úprava nevyřeší všechny otázky, které vznikají v souvislosti s postihováním tohoto typu konání. Větší problémy vidím v chápání výkladu jednak objektu trestného činu lichvy, jednak klíčových pojmů tvořících tuto skutkovou podstatu.

Základním objektem tohoto trestného činu je majetek a jeho ochrana. Koneckonců vyplývá to i ze zařazení skutkové podstaty trestného činu lichvy v hlavě IX. zvláštní části trestního zákona, která má nadpis: „Trestné činy proti majetku“. Komentáře pak uznávají a rozšiřují, že objektem ochrany není pouze majetek, je to i možnost správného rozhodování v majetkových záležitostech, svobodná dispozice s majetkem. Je zřejmé, že objekt trestného činu lichvy se nachází na hranici mezi majetkovými trestnými činy a trestnými činy proti svobodě, neboť chrání i smluvní svobodu jednotlivce. Jsem dalek toho, abych tímto způsobem dokazoval, že skutková podstata trestného činu lichvy by měla být spíše zařazena v části zákona, která se zabývá ochranou svobody jedince. Nakonec i ve významných zahraničních trestních zákonících, jestliže jejich součástí je i trestný čin lichvy, je tento zařazen do hlavy chránící majetek. Důvodem, proč tak obšírně hovořím o objektu trestného činu lichvy, je skutečnost, že ze samotné konstrukce současného ustanovení upravujícího tuto problematiku, i z návrhu, který byl předložen poslanecké sněmovně v roce 2006, vyplývá, že zákonodárce se příliš soustředí na ochranu majetku jako celku, do jisté míry však opomíjí, že objekt ochrany je daleko širší. Tento argument budu obhajovat podrobně v té části, kde se budu zabývat kvalifikovanými skutkovými podstatami trestného činu lichvy.

K naplnění základní skutkové podstaty lichevního jednání je třeba, aby pachatel zneužil něčí tíseň, nezkušenosti nebo rozumové slabosti, nebo něčího rozrušení a nechal sobě nebo jinému slíbit nebo poskytnout plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru. Zatímco orgány aplikující právo se nedostávají do pochybností, jde-li o nezkušenost, rozumovou slabost, rozrušení, kamenem úrazu je výklad pojmu „tíseň“. Dalším úhelným problémem je charakteristika „hrubého nepoměru“. Těžko si lze představit, že by v trestním zákoně bylo přímo uvedeno, co to tíseň znamená, aby byly konkretizovány situace, které ji zakládají, proto i do budoucna bude klíčovou otázkou pro interpretaci tohoto pojmu, kam se bude ubírat judikatura. V ní je tíseň chápána jako přechodná potřeba získat peníze za nápadně nevýhodných podmínek, která může vzniknout např. v důsledku neutěšené finanční situace poškozeného, je jedno, zda je tato zapříčiněna objektivními okolnostmi nebo zda plyne z jeho předcházejícího nerozumného konání v oblasti obchodních vztahů. Pak je ovšem velmi bedlivě zvažováno, za jakým účelem se poškozený za nevýhodných podmínek zavazuje a zda by se bez právě tohoto závazku neobešel. Myslím si, že výklad pojmu tíseň by měl být daleko důslednější a tvrdší. Jinak bude pokračovat stav, který známe dnes, kdy mnoho objektů, které zcela legálně podnikají na trhu, může poškozovat své klienty, často velmi alarmujícím zavrženíhodným a nemorálním způsobem, aniž by jim hrozil jakýkoliv postih. Základ možnosti pranýřovat jejich jednání na poli trestního zákona se skrývá ve výkladu tísně jako takové. Například u smlouvy o půjčce, která je pro jednu stranu uzavřena za nápadně nevýhodných podmínek, kdy

dochází mezi vzájemnými plněními k hrubému nepoměru, by bylo třeba zkoumat, zda poškozený mohl získat půjčku u bankovního ústavu běžně se zabývajícím půjčováním peněz, či nikoliv. Jestliže by bylo napevno postaveno, že poškozený nemohl získat půjčku u bankovního ústavu, z tohoto důvodu se musel dožadovat finančních prostředků jinde, za podmínek, které jej stavěly do nerovné pozice, měl by být takový stav charakterizován jako tíseň. Dle mého názoru, z objektivního hlediska, se o ni skutečně jedná. Poškozený cítí potřebu peněz, úvěru, za obvyklých podmínek jich nemůže dosáhnout, proto je jeho svoboda okleštěna, limitována, on se snaží získat finanční prostředky za každou cenu, i pokud jej uzavřená smlouva poškozuje. Otázkou, která by vyvstala, by byla vědomost pachatele o tom, že poškozený tím, než do kontraktu s ním vstoupil, jednal s bankovním ústavem o tomtéž, aby byla pokryta i subjektivní stránka trestného činu – úmysl. V drtivé většině případů by orgány činné v trestním řízení mohly vycházet ze zjištění, zda poškozený pachatele informoval o své situaci, popř. zda pachatel z jiných projevů mohl vědět, jak na tom poškozený finančně je, hraničním případem by pak bylo, že stav tísně poškozeného mohl předpokládat, být s ním srozuměn (úmysl nepřímý), protože ten by s ním nikdy smlouvu o půjčce neuzavřel, kdyby měl výhodnější možnost. Sám se nestavím za to, aby posledně jmenovaný argument byl pravidelně a obvykle vykládán ve prospěch úmyslu nepřímého, nicméně věřím, že situace, kdy by nebylo jiným způsobem prokázáno, že pachatel věděl o stavu majetkových záležitostí poškozeného, by nebyly příliš obvyklé. Nakonec výrazem odpovědnosti a správného užívání smluvní svobody by měl být i přístup stran k uzavírání kontraktu, kdy tyto by se měly předtím dostupnými prostředky informovat o poměrech protistrany a její schopnosti smlouvě dostat.

Takovou benevolenci orgánů činných v trestním řízení cítím v dnešní době i při výkladu hrubého nepoměru. Většinou se jedná o případy, kdy úrok požadovaný pachatelem je několikanásobně, řekl bych mnohonásobně, vyšší, než úrok požadovaný u bankovních domů při půjčování peněz za obvyklých podmínek. Do budoucnosti si myslím, že by měřítko hrubého nepoměru mělo být daleko přísnější, k jeho použití by mělo dojít již například v momentu, kdy úrok, který chce pachatel, převyšuje úrok běžný u bankovních domů jednonásobně. První možností, která se mi jeví jako méně výhodná, je upravit výši úroku přímo zákonem. Jsou země a v minulosti to bylo běžné i na našem území, že bylo určeno striktně a nekompromisně, jak může být vysoký úrok při finančních půjčkách. Kdyby se i nyní postavil zákonodárce za názor, že přípustná z hlediska zákona je půjčka, jejíž úrok pouze o určité předem stanovené procento převyšuje úrok poskytovaný v bankách (takové číslo by bylo možno odvodit od aktuální úrokové sazby České národní banky), přičemž každá smlouva, která by neodpovídala těmto měřítkům, by byla v té části, kde jde o úrok, absolutně neplatná, zne-možnilo by to do budoucnosti těm osobám, za současného stavu zabývajících se každodenně lichvou, aby ve svém jednání pokračovaly. Druhou možností je, aby nadále zůstalo řešení problému hrubého nepoměru v rukách soudů, v oblasti judikatury. Ape- loval bych na ty, kteří rozhodování soudů sjednocují, aby vzali za svá přísnější kritéria pro rozhodování o této otázce. Bylo by namístě, aby pro příště nebyla za odporující zákonu považována pouze smlouva, která vykazuje několikanásobně vyšší úrok, než je úrok běžný, nýbrž i ta, která je úročena způsobem sice jen o málo převyšující úrok

běžný, pokud ta částka, o kterou je úrok zvýšen, je vyšší než ta, která by pokryla odůvodněná majetková rizika půjčujícího.

Stávající zákonná úprava však naprosto postrádá solidně formulované kvalifikované skutkové podstaty trestného činu lichvy. Jak již bylo dříve pojednáno, je velmi nešťastným řešením, když se váže zvýšení trestní sazby na získání značného prospěchu z jednání, neboť tento kvalifikační moment vůbec nevystihuje rozšířený objekt ochrany v případě trestného činu lichvy, omezuje se na pouhou kvantifikaci majetkového hlediska. Je třeba, aby bylo zvlášť postihováno a pranýřováno, důsledně rozlišeno, zda pachatel koná jednou, v jednom případě, či zda se lichevním konáním běžně zabývá. Takové pojmy, které v minulosti odpovídaly takové činnosti, byly páchání trestného činu „po živnostensku“, „výdělečně“, v zahraničních úpravách se např. vyskytuje ještě termín „lichva se stala pachateli způsobem života“. V konečném důsledku totiž není ani tak společensky nebezpečné, kolik lichvář získal ze své trestné činnosti celkově. Co společnost okolo daleko více poškozují a postihuje je ta skutečnost, že si některá osoba vytvořila z lichvy běžný zdroj zisku, že tak činí po určitou dobu, pravidelně, sériově vytváří situace, kdy jsou poškození zbavováni svých finančních prostředků a jiných majetkových hodnot tímto způsobem. V současnosti neexistuje úprava, která by zohledňovala tento stav, navíc návrh trestního zákona, který byl předložen Poslanecké sněmovně v roce 2006 a který neuspěl, také nepočítal s podobnou změnou skutkové podstaty, byl opět založen pouze na vyjádření množství. Druhým aspektem, který figuroval ve kvalifikované skutkové podstatě v minulosti, je působení následek vyjádřený např. slovy „majetková zkáza oběti“, „těžká nouze“, „citelná majetková újma“, „jiný zvlášť závažný následek“. Dlužno dodat, že návrh zákona, o němž jsem již hovořil, do budoucnosti počítal se zavedením takové kvalifikované skutkové podstaty, počítal i se zvýšením trestní sazby v případě, že se poškozený dostane do stavu těžké nouze.

Kritérium založené na výši škody, popřípadě na výši prospěchu, který pachatel z jednání měl, by nemělo být úplně zavrženo, nic by nebránilo k tomu, aby zůstalo jednou z kvalifikovaných skutkových podstat.

Oproti tomu považuji za zbytečné, aby se kvalifikovanou skutkovou podstatou trestného činu lichvy v organizované skupině. Dokazování, zda někdo jednal jako člen takové skupiny, či nikoliv, je vždy velmi složité, ve většině případů se neprokáže, že byl tento moment naplněn. Kromě toho, kdy by bylo postihováno již samotné provozování lichvy výdělečně nebo po živnostensku, zahrnuje by to většinu těch případů, kdy by snad bylo možno hypoteticky dokázat, že dotyčný jednal jako člen organizované skupiny a vyjadřovalo by to i dostatečnou pozornost ke společenské nebezpečnosti takového typu konání.

POUŽITÁ LITERATURA

HOLUB, M., a spol., Občanský zákoník, Linde Praha, a. s., aktualizované vydání podle stavu k 1. 9. 2006.

JEHLIČKA, O., a spol., Občanský zákoník. Komentář, C. H. Beck, 8. vydání, 2003.

JORGE de FIGUEIRO, Dias, Código Penal. Comentário Conimbricense. Tom II.

- KAVKA, F., Jakoubkův traktát *Contra usuram* a židovská otázka, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 2000, Tom. XL. Fasc. 1–2, pag. 17–24.
- Maria Ángeles PARRA LUCÁN, Comentario realizado en el marco del Proyecto de Investigación BJU 2002–01178 dirigido por el profesor Jesús Delgado Echeverría.
- MATYS, K., a kol. autorů, *Trestní zákon. Komentář. 2. přepracované a doplněné vydání*. Praha: Panorama, 1980.
- ŠÁMAL, P., PŮRY, F., RIZMAN, S., *Trestní zákon. Komentář. 4. vydání*. Praha: C. H. Beck, 2001.
- VERBÍK A., *Rychtářské knihy města Znojma v první pol. 15. st., Slovník archivních prací 31/1* (1981), str. 53–74.

POUŽITÁ JUDIKATURA

- Usnesení Jc 13/2005 21 Cdo 1484/2004
Usnesení 21 Cdo 1484/2004
Usnesení 5 Tdo 1282/2004
Usnesení 22 Cdo 1172/2004
Usnesení KS Hradec Králové 10 To 369/2004
Usnesení Odo 928/2003
Usnesení 5Tdo 248/2003
Usnesení 7 Tz 226/2001
Usnesení 4 Tz 15/2001
Usnesení 4 Tz 6/2001
Rt 5/2001
Usnesení 22 Cdo 1273/2000
Usnesení 21 Cdo 2535/1999
Usnesení 21 Cdo 2204/1999
Rt 20/1993
Rt 11/1989
Rt 53/1974
Rt 15/1974
Rt 46/1972
Rt 60/1965
Rt 85/1956
Rt 85/1953
Rt 2112 Rozhodnutí Zm I. 295/25 (Vážný 1925, VII 514–516)
Rt 2946 Rozhodnutí Zm II. 48/27 (Vážný 1927, IX 761–763)
Rt 2053 Rozhodnutí Zm I. 374/25 (Vážný 1925, VII 410–411)
Rt 2147 Rozhodnutí Zm II. 247/25 (Vážný 1927, VII 585–589)
Rt 1986 Rozhodnutí Zm II. 35/25 (Vážný 1925, VII 272–274)
R 389 Rozhodnutí Zm I. 705/24 (Rozh. tr. NS 1925, III 203–206)
R 388 Rozhodnutí Zm I. 672/24 (Rozh. tr. NS 1925, III 203–206)
Rt 1854 Rozhodnutí Zm I. 627/24 (Vážný 1925, VII 23–24)
Rt 289 Rozhodnutí Kr I. 318/20 (Vážný 1920, I–II 386)

CIZOJAZYČNÁ JUDIKATURA

- Acórdao do Tribunal da Relação de Coimbra, 1639/2005, z 16. 11. 2005 (Portugalsko)
Acórdao do Tribunal da Relação do Porto, 20658/2005, z 15. 3. 2005 (Portugalsko)
Sentencia del Tribunal Supremo de España, sentencia de 21 de Febrero de 2003 (Španělsko)
BAG, Urteil vom 23. 5. 2001-5 AZR 527/99 (Lexetius.com/2001, 1748(2002/2/151) (Spolková republika Německo)

SEZNAM POUŽITÝCH PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ

- Código Penal de 1995 (Portugal)
z. č. 513/1991 Sb. Obchodní zákoník
z. č. 150/1969 Sb. O přečinech
z. č. 40/1964 Sb. Občanský zákoník
z. č. 140/1961 Sb. Trestní zákon
z. č. 86/1950 Sb. Trestní zákon
z. č. 141/50 Sb. Občanský zákoník
z. č. 275/1914 Sb. Císařské nařízení o lichvě
Ley de represión de la usura de 23 de julio de 1908

SEZNAM INTERNETOVÝCH ADRES

- [www.http://es.wikipedia.org/wiki/Usura](http://es.wikipedia.org/wiki/Usura)
www.bcu.gub.uy/autoriza/siemp/ernp17569.pdf
www.ordenjuridico.gob.mx/EstatalúTLAXCALA/LEYES/TLALey59.pdf

OBSAH

I. Zařazení a obecná charakteristika trestného činu lichvy	str. 97–99
II. Problém lichvy z historicko-filozofického hlediska	str. 99–102
III. Úprava problematiky lichvy v posledních letech trvání rakousko-uherského mocnářství a v období první republiky	str. 102–111
IV. Trestný čin lichvy v období socialistického Československa	str. 111–121
V. Skutková podstata trestného činu lichvy v moderním období	str. 121–131
VI. Občanskoprávní instituty postihující lichvu a nejčastější instituty občanského zákoníku, které užívají lichváři k poškozování svých dlužníků	str. 131–135
VII. Právní úprava problému lichvy v některých evropských zemích	str. 135–142
VIII. Úvahy o budoucnosti ustanovení, které se týká trestného činu lichvy	str. 142–146
Literatura	str. 146–147

WUCHERSTRAFTAT

Zusammenfassung

Der Aufsatz spricht über die Wucherstrafat und beinhaltet insgesamt 8 Kapitel. Im ersten Kapitel wird die Wucherstrafat in das System vom tschechischen Strafgesetz und unter Straftaten gegen Vermögenswerte eingeordnet. Zugleich findet man hier, in welchen Verfahren sie besteht. Das zweite Kapitel stellt einen philosophisch – historischen Überblick von der Geschichte des Wuchers von den Zeiten des Alten Indiens bis zum Englandim 16. Jahrhundert dar. Kapitel III – V sprechen über die Regelungen der Wucherstrafat auf unserem Gebiet und bemühen sich, die Zeiträume: Ende Habsburger Monarchie, die Erste Republik, Tschechoslowakei in der sozialistischen Auffassung und die Zeit nach der Wende 1989 zu beschreiben. Dabei werden Gerichtsentscheidungen auf dem tschechischen Gebiet in allen diesen Zeiträumen betont. Kapitel 6 umfasst die Bürgerrechtsinstituten, die im Rahmen des Wucherbetreibens am meisten missbraucht werden. Teil 7 vergleicht Gesetzregelungen von Wucher in 3 Ländern der EU: Deutschland, Portugal und Spanien. Schließlich Kapitel 8 – eine Abhandlung von der Zukunft der Wucherstrafat in der vorausgesetzten neuen Rechtsregelung und von den Schwächen diesel geplanten Regelung.

Die Schlüsselwörter: die Wucherstrafat, der Wucher, die Zwangslage, grobes Missverhältnis, die Straftaten gegen Vermögenswerte